

RIJEČ

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 61
Godina XXXI
Maj, 2026.
[str. 203-238]

© Monos 2026

Gospodin – moj babo

Senahid Kahrimanović

“Od pamtivijeka sinovi su nerazumniji od očeva, ali srećom sinovi postanu razumni odmah nakon što postanu očevi.” Istinu je rekao Meša Selimović. – A ti i ja babo... Nikako nas dvojica da “puhnemo u istu”. Ne da nam se. Evo i sada... Nanizalo se puno godina otkako si preselio na bolji svijet. Tako je. Preselio, a ne umro pa da neko posumnja u naš međusobni odnos. Što se toga tiče, tebi je lakše. Ti si roditelj pa ona izreka “Umro si za mene” kod tebe ne može doći ni u primisli. Drugo smo mi, djeca. Vaša djeca. Evladi vas, roditelja. Tu ti babo “naše maslo nije za ramazana”. Interešdžije smo. Lahko planemo, naljutimo se. Povrijedimo jer ne razmišljamo. Nikad ne prestajemo misliti da babo može sve i da babo ne može da nema. Babu i kad zaboli, ne zaboli ga kao nas. Nekako, očevi mogu sve napraviti da bude dobro. Pomislimo svašta, ponešto i reknemo. I to ružno. Poneka budala i onu: “Umro si za mene”. Ja babo, a ti si mi svjedok, to tebi nikada nisam rekao. Bog mi je svjedok da nisam nikad ni pomislio. Ali jesam brate, jesam ti “vadio maslo”. I to nebrojeno puta. Nazarađivao sam se degeneka i učinio gluposti, to ni pas s maslom ne bi polizao. Kad spomenuh degenek – bilo je i toga. Sad znam da sam ti i tada, i za vrijeme tog odgojno-obrazovnog časa, “vadio maslo”. Na “roditeljski” prutić, skakao sam i vrištao kao da sam u smrtnoj opasnosti. Na moj pokušaj laži i pretvaranja, znao si izaći iz te “roditeljske” faze vaspitanja i pojačati “dozu” s onim tvojim kožnim “okolotrbušnim pantolodršcem”. I neka si. To ti nikada nisam zamjerio. Na kraju krajeva, kada smo se rastajali, iskreno smo se halalili i rekli da između nas nema haka. Bio si stvarno do-

RIJEČ

bar babo. Ispričat ću ljudima i zašto. Mada, dobar otac je jedan od najčestće zapostavljenih dijelova svakog društva.

Ali da se vratim na početak: Rekoh, nikako nas dvojica da "puhnemo u istu"... Već nekoliko godina intenzivnije razmišljam i pravim skicu za ovu priču. Podsjećam se na bitne događaje iz "našeg" života. Klizne ponekad i par dobro sročениh rečenica, no ne budem pri peru pa ishlape. Kasnije, ne mogu da ih uhvatim, a htio bih da o babi pišem samo s najboljim rečenicama. Pa ih onda čekam. Nekako, lakše mi poteku suze nego riječi. Da ti u povjerenju kažem babo, i nek ovo ostane između nas dvojice: razmantrače me ovi moji pa mi ne bude ni do čega, a kamo li do babe. Ha, šta to rekoh!? Opet ja "vadić maslo". Ali ovo sad se stvarno šalim jer i ja već znam šta znači biti babo pa ćemo se bolje razumjeti. Eto! Boga mi nesvjesno ja potvrdih umničku rečenicu s početka ove priče. I tako... Ja čekam te bolje, ljepše misli kad, neki dan na jednoj dženazi, pa eto i da te usput obavijestim–umrla ti je sestra Hatidža. Nije se patila. Preselila je lakše od tebe. E, na tetkinoj dženazi, dok smo čekali da dođu hodže, stojeći u manjoj grupi, Ago nešto spomenu tebe. U šali su se zakačili nešto za mene pa on reče da biva–ja nikada ne mogu biti gospodin kao što si mu bio–ti. Hajd' ti što reče Ago!... Naumpade mi još nekoliko ljudi koji su govorili o nekim

tvojim gospodskim manirima. Znači da si i na njih ostavio dojam čovjeka gospodina. Pa me obuze veliki ponos. Slične situacije vezane za tebe događale su se i ranije kao i u mom kasnijem životu pa sam čvrsto zaključio da su jedni od najponosnijih trenutaka u životu oni kada nam se neko obraća s riječima: Poznajem ja tvoga oca, bio je dobar čovjek. To je za mene bilo tačka na i. Za gospodu nije nikada teško naći lijepe riječi. Pa eto, počinjem.

Ali prvo da utvrdim, od kada ja tebe poznajem? Najuvjerljivije moje sjećanje na tebe je ono kada sam imao tačno šest godina. Upamtio sam svaki tvoj pokret i postupak one noći kada ti je žena rodila vaše treće dijete. Mog brata. Zapisalo se u Državnim knjigama pa znamo i tačan datum. Ovdje ću da te podsjetim na neke trenutke iz te noći. Ovako sam, između ostalog, o tome kazivao ljudima:

- Babo je, radeći u preduzeću baš na taj dan povrijedio kažiprst desne ruke pa su mu u bolnici morali odstraniti cijeli nokat. Mora da ga je to jako boljelo jer se stalno držao za taj prst koji je bio umotan u debeli bijeli, pravi bolnički zavoj. Zbog toga ni on nije spavao. Valjda je imao napadaj bolova jer je stalno jaukao i tako kukajući hodao po sobi u kojoj je jedini izvor svjetlosti bilo ono malo žarko-crvenih zraka koje su šarale prostor kovitlajući po zidovima i šišetu s intenzitetom koji je ovisio o količini vatre koja je gorjela u furuni i

o tome koliko su vrata i kolice na njoj bili otvoreni.

Mati je zadnjih mjeseci hodala sa sve većim stomakom koji je tih dana dostigao vrhunac. Bukvalno, bio joj je do zuba. Ja sam već znao, jer su mi tih mjeseci svi stariji govorili da će mi majka roditi seku ili brata. Dakle, znao sam da će se mati poroditi. Kada?.. E, to nisam znao.

U neko doba noći i mati je počela nešto da kuka i pripomaže se. Kako je vrijeme odmicalo, bila je sve glasnija u vanjskoj manifestaciji toga što ju je strefilo. Jaukala je, nešto se napinjala i stenjala. Grčila je tijelo i motala jastuk ispod sebe. Valjala se po sobi.

- Šuti! Nije ti gore nego meni! – čuo sam babin prijeteci glas.

Mati nije ništa odgovorila. Samo je nastavila da se podiže i spušta, poliježe, vrpolji se, stenje i prevrće se po podu. I babo je pojačavao kuknjavu zbog svojih bolova i ponovo u jednom trenutku nešto odbrusio ženi. Ne, nisu se svađali, ali je neki nemir zahvatio našu veliku sobu pa i ja nisam više mogao biti ravnodušan.

- Nemoj babo galamit. Možda mati hoće da se porodi. – Progovorio sam više da im dam do znanja da i ja ne mogu da zaspim.

- Šuti ti! Spavaj! – Odbrusio je ponovo babo, ali sada meni.

Naravno, ušutio sam, no zaspiti nisam mogao. Babo bi se povremeno i primirio, ali materi je bilo sve teže. A onda, negdje pred sabah, ona se pridiže, uhvati se rukama za sobna vrata, isteže

se i vrisnu, učini snažan krik, toliki da je i sestru probudila. Čuo se pad nečega na drvenu podnicu. U majčinim dimijama se nešto zakoprcao. Iz plamraka, začuo se i plač djeteta.

Sjećaš li se? Ma nema veze nego, ne mogu da baš dobro očistim sliku sjećanja na noć kada sam te upoznao kao mladog čovjeka koji je za mene najveći, najjači i najhrabriji na svijetu. Da sam tada znao šta znači Herkules ili Supermen, e to bi ti od one noći bio za mene!... Je li to bilo prije rođenja moga brata ili za godinu-dvije kasnije?... – Te noći spavali smo u našoj maloj sobi s gornju-nižu stranu kuće, a u kojoj su prozori bili sasvim nisko. Skoro da tla...

Ali ne. Nije to bila tada. Bilo je svakako prije noći o kojoj sam pričao. Hoće reći, upoznao sam te sa svojih pet. I to je sigurno jer toga ljeta, dok još nisam ušao u šestu, ti i Husein Halilov ste pravili novu furunu u velikoj sobi. Kao da sad gledam kako ti bosih nogu i zasukanih nogavica na sred sobe "glicaš" blato pomiješano s pozderom. Prije toga ste s istim materijalom "zazidali" otvor za ložište u koje su se, dok je bila stara furuna, drva ubacivala iz "kuće". Evo, konačno se sjetih da smo te godine prestali da koristimo verige i ognjište koje se nalazilo tamo na kraju, u desnom uglu "kuće". Stvarno, evo jasno se sjećam kada je sve to bilo u upotrebi. Znači, krenuli smo s "modernizacijom" stanovanja. Za početak... Dakle, majstor "furunaš",

Husein Halilov i ti ste, tog ljeta, napravili novu furunu u našoj velikoj sobi. Vršio si pripreme za proširenje uslovnog stambenog prostora jer, proširivala ti se i obitelj.

Nego, da završim s pričom o onoj noći kad si mi bio Supermen... Halali mi što ne znam tačno, a nadam se da se i ti sjećaš, je li to bilo prije ili kasnije bratovog rođenja: Legli smo na dušeke kao i obično. Ti do prozora pa mati, pa sestra ili je već bio i brat... Ako je bio rođen onda; ti pa mati, pa on, pa sestra, pa ja na kraju skroz do duvara. Kako smo polako "tonuli" u san uz stalno, svako malo, majčino pitanje šapatom: "Spavaš li, sine?" Ja sam se, poučen nekim iskustvima, nekako i trudio da zaspim što prije. Čuo sam kako i vas dvoje nešto šapućeta, a zatim i materin glasan uzvik. – "Neko je pod prozorom, Mehmede!". Utom je povukla rub zara što je propustilo slabu mjesečevu svjetlost u sobu, dok je silueta muškog tijela "kliznula" u noć. Neko je stvarno bio pod prozorom i prisluškiavao vas... Tada je na scenu stupio moj Herkules... Vjeruj mi, uplašio si me više nego onaj što je bio pod prozorom. Druga je stvar da ti nisi bio kod kuće pa on tako došao... E tada bi me on uplašio. "Znam ko je!" – Izgovorio si ushićeno i istog trena, onako u pidžami, izletio u mrkli mrak, ili je ipak bilo malo mjesečine, ne hateri mi. Spomenuo si mu i nadimak pa si i opsovao. I mi smo se uzvrpoljili. Izašao sam za majkom do ispred kuće i slušali smo

tvoj "tutanj" i galamu kroz komšijske bašče i, tamo dalje, mahalski sokak. Išao si u pravcu "njegove" kuće. Kako te bolan nije bilo strah ganjati nekoga nepoznatog bez ičega u rukama?... Tako sam mislio dok te nisam vidio u povratku i sa sjekirom u rukama. Znači, skinuo si je sa čivije... Kako god, nisi ga stigao. Nisi napravio nikakav belaj, a za mene si postao i najpametniji i najhrabriji. Bio si moj Herkules. Postao si mi osvjeđeni brižni čuvar, zaštitnik porodice i poslije toga se nikoga i ničega nisam plašio. Uistinu si postao moj prvi heroj.

Nedugo zatim, kada sam imao tri-naest godina, upoznao sam te kao mladog čovjeka koji je volio da radi samo proste i teške poslove. I, priznajem, nisi mi više bio baš onaj iz vremena kada si postajao moj Herkules. Nisi baš znao sve kako sam ranije mislio. Stvarno sam mislio tako. Ali neki "zelenko" poput mene je mislio isto pa kad je "sazrio" rekao je ovako: "Kada mi je bilo četrnaest godina, moj otac je bio takva neznalica da sam jedva mogao da podnesem da mi taj starac bude u blizini. Ali kada mi je bilo dvadeset i jedna godina, zapanjio sam se koliko je puno naučio za tih sedam godina." Slažem se sa njim jer sam "sazrio" u istim godinama. – Kasnije ću ti, babo, ispričati kako sam te upoznao na drugačiji način pa ti se opet zadivio.

Ti si mene svakako upoznao ranije. Kod majke (tvoje žene) raspi-

tivao sam se kakav si bio i kako si izgledao dok još nije bilo ni govora da ćeš biti moj babo. Mora da te je voljela jer je kazala da si bio zgodan i privlačan momak. Kaže da si uvijek bio skromno, ali uredno odjeven i bezprijekorno čist. Napomenula mi je da neka znam: Nisu ni tada kao ni danas svi mladići bili uredni niti su svi jednako vodili računa o svom izgledu. O "pametnoći" je govorila s rezervom. Nije joj bilo drago što si volio da se "pošamaraš" sa drugim momcima, ali mi je objašnjavala (mislim – pravdajući tebe) da se, između ostalog, i na taj način pokazivalo momaštvo, muškost i prestiž u grupi. Pokazivalo se ko je ko. Nisam je pitao je li i ona mislila da si imao

"kratak fitilj". Ja, recimo, i dan danas mislim da si bio čovjek koji brzo plane. Ali nema veze... Pravedne ljude nepravda brzo zapali. Ja ti tu nisam na tebe, ali tebi čestitam. Ali opet, možda baš zato ti nisi nikada imao čir (osim onih nekoliko nezgodnih potkožnjaka na vratu). Ja osim tih i takvih kao kod tebe, a koji su kratko trajali, već pedesetak godina nosim jedan na dvanaestercu.

Dakle, počeli smo o tvojim gospodskim manirima... Davno je bilo. Nekad poslije rata, u fojničkoj banji družio sam se sa Rasimom Đulije Brkića. Onaj Rasim što je svojevremeno, baš kao i ti, devero s prostatom. Znam da ste se međusobno raspitivali o tim stanjima vašeg

zdravlja. O kateterima i muke s njima te koji od medicinaru je najvještiji da ga bezbolno namjesti do vaših mjehura. Oba ste dugo sumnjali u savjete ljekara i odbijali operacije, a ipak se konsultirali da, ako bi se i operirali: Je li bolje to učiniti klasično ili laserski. On je manje kalkulirao i, a to već znaš, ostao je bez dijelova te muške žlijezde. Pokidali su mu je laserom i to ti je pričao. Hvalio se poboljšanjem zdravlja i sokolio te da i ti postupiš isto. Nisi ga poslušao, a kasnije – zakasnio si. On, taj Rasim ti je umro. Četiri godine iza tebe je preselio tamo kod vas. Nije od prostate tako da ti savjest na tom tamo svijetu bude čista. Ali dobro je da nije umro ranije jer ne bi mi stigao ispričat ugodnoslušajuću priču o tebi. Veli:–Kad bi birvaktile, s početka šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, vidio vas koji dođete iz Zagreba i ostalog dijela “bijelog svijeta” gdje je već ko zarađivao za koru hljeba – osjećao se poniženo. Odbacili ste opanke, ralo i volove. Činilo mu se da imate i više novca. Slutio je to po načinu na koji ste ga trošili. Nije se trošilo racionalno. Ali, ti i ja babo znamo o čemu se radilo. Njemu ste izgledali otmjeno u onim polovnim cipelama i sakoima kupljenim na zagrebačkom buvljaku Hrelić. Naravno, zadivljen vašim novim standardom, on nije znao da su sa buvljaka.

Došao on u banju sa ženom prvi put u životu pa, opčinjen ljepotom odmaranja, počeo mi pričati o proš-

losti. Priča da je davno radio na Krku te kako su se vikendom odmarali uz more i sve njegove čari, ali žali što nikada za tih petnaestak godina nije sa sobom poveo i ženu. Pa makar na heftu ili desetak dana...

“Nije se moglo...” Vajka se Rasim – “... nije mogla napustit punu štalu goveda i ostale marve. A ta goveda i štala su me, u mladosti, i zadržali kod kuće da se patim na poljoprivredi.”– On je, valjda, kasnije – kao zreliji čovjek otišao u bijeli svijet i došao do bolje zarade i ljepšeg života za cijelu porodicu.

Helem divio vam se tada i sam poželio da krene vašim stopama. Tebe je, možda radi mene, posebno izdvajao. Možda je o nekom drugom “gospodinu” slično govorio njegovom sinu. Govorio je o tvojim uglancanim cipelama i na peglu pantalonama, a poviš njih zagasito zeleni sako sa peševima na “L” i dugmadima boje zlata. Sve je to bljeskalo u blistavilu kojom je dominirala satenska bijela košulja na tebi onako stasitom. Još, kaže:–“One naočale na glavi mu pristajale kao nekom državnom činovniku.”–A ja se, evo sad nečega sjetih... Možda su naočale i najviše ‘zaslužne’ za takav dojam kod ljudi. Tada ljudi tvog društvenog i socijalnog staleža, nisu rado nosili naočale. Nisu im trebale za čitanje, a ostalo što im je trebalo – vidjeli su. I sada, ovdje u ovoj priči, da si živ: Stoposto bi se porječkali i ušli u raspravu. Jednostavno, ti bi mi prigovorio da

ja s naočalima minimiziram sve ono lijepo što Rasim o tebi izgovori. A ne minimiziram. Stvarno mi je drago što tako govori, ali eto primijetio bih i "sporne" naočale jer si ih u našem mjestu jedino, kao mladić, ti nosio. Pazi! Nisu to bile obične "socijalne" dozluke sa debelim staklom. I okvir tvojih naočala bio je nekako "zagrebački" – gospodski. Ali nejse... Da opet ne zakavgamo.

Bajro Zule, eto i on je preselio. Vamo nekada iza Rasima je to bilo. I Bajro te kitio lijepim riječima. Evocira on meni svoja sjećanja, a vidim da su iz istog perioda kao i kod Rasima, pa između ostalog kaže:

"Ja kad popodne u Jakovicama vidim Mehmeda sa Ajišom kako obilaze zirat, oboje onako lijepi i lijepo nakićeni po gospodski, učini me se da oni nikada nisu utovarali đubre ili kupili sijeno. A znam da jesu. Viđao sam ih u tom poslu. Ali sad, otkako Mehmed ode u Zagreb – promijeni im se život." – Pričao mi je to nedavno. Malo poslije nego je penzionisan pa se i on, poslije tridesetak godina boravka na radu u Zagrebu, vratio sebi i svojim. Kao da se nismo dugo vidjeli, a vidali smo se vrlo često, zovnu me za svoj stol govoreći.

"Molim te da sjedi za moj stol da te počastim pićem." – Hoću, sjest ću Bajro, ali ja plaćam piće – rekoh mu iznenađen. A i smatrao sam da sam u boljoj poziciji s obzirom da se sve događalo u Klubu penzionera "Mirovina" s kojim sam ja gazdo-

vao. Meni je jeftinije a, znaš ti Zuleta – svaka njegova banka je ko dukat. Iskreno, osjećao sam da me počastio već i samim pozivom na takav način, ono – od srca. Sjedoh, a Bajro započe:

"Sjećaš li se ono kad sam s tobom po zimi i snijegu, s tvojim "Šavrićem" došao iz Zagreba i kad si mi dovezao onu sećiju, peć i još neke kabaste stvari što mi je ih dao gazda kod kojeg sam radio fuš." – Ma svi mi Stjepopoljci koji smo tada boravili u Zagrebu poznavali smo Bajrinog dobrog gazdu iz Kustošije, a koji se bavio uzgojem cvijeća pa su mu za taj posao trebale Zuletove tabijatlj ruke. Znali smi i za poštapalicu kada je, jednom prilikom na kraju radnog vremena, osim večere i nadnice s kojom je Bajro uvijek bio prezadovoljan, gazda Bajri tutnuo pregršt oraha govoreći da "... denes nema niš' drugega" Simpatičan nam je bio Bajrin odgovor: "Ma nema veze gazda. Daj šta daš." – Do kraja života Bajro je zadržao dobre odnose sa tim gazdom i njegovom djecom. Čak je i kao penzioner, na njihov poziv, nekoliko puta išao njima u goste, a i oni su dolazili k njemu u naše selo. Nekoliko ih je čak i na dženazu mu došlo. Ali da se vratim Bajrinom čašćenju mene. S obzirom da je Zule bio uporan da me počasti pićem, prihvatio sam uz jedan uvjet rekavši da se toga ne sjećam. Uz neke detalje s putovanja, pomogao mi je da se prisjetim i tog događaja. Ma bilo je puno sličnih "transporta" iz Zagreba i drago mi je bilo što sam u prilici da

pomognem ljudima, a znam sigurno da takvu vrstu usluge "svojim" ljudima nikada nisam naplatio. Rekoh mu: –Važi Bajro, ali da mi prvo kažeš jesam li ti to naplatio?

"Ma jok. Nisi." –Odgovori Zule k'o iz topa. – "Još sam se nekoliko puta s tobom vozio i tamo i ovamo i nikad mi nisi naplatio. Još si me i kafom častio." Bii mi drago što Bajro sad i mene hvali i htjedoh još koju, pa da ne odem u tom pravcu jer ti već pokazuješ nelagodu. Ne voliš ovako duge digresije. Naročito kad neko hvali sam sebe. Ma ne volim ni ja, ali svi mi mislimo da nismo kao ti, on, ona... O sebi svi mislimo najljepše. Neću o sebi, ali moram ti još jednu o Zuletu. Znam da voliš da ti pričam o njemu nego o sebi. Mene poznaješ u dušu, a Bajru onoliko koliko si ga mogao upoznati na, zaista čestim sijelima dok ste bili komšije u Zagrebu. Ti u Voltinu naselju, a on preko kanala u Zagrebačkoj ulici. Priča mi Ibro, njegov tečić, kako je Bajro jednog ljetnog dana, idući iz polja svratio u džamiju da klanja ikindiju. S obzirom da ih je bilo samo četiri-pet prisutnih, a nije bilo hodže, Ibro mu je, znajući da je kao mlad često znao mujeziniti u mejremićkoj džamiji, predložio da im on predvodi namaz. Bajro je to glatko odbio, a poslije, kada su izašli iz džamije rekao mu:

"Dajdžiću, nemoj se čudit što ja ono tebe ne poslušah. Znam ja to radit, ali zaš... Ja ujutro, prije nego ću poći na njivu, nadjeljam malo suhog

mesa pa uz kahvu popijem i dvije-tri "one". Zaključio sam da mi to, otkako mi je žena oboljela, najlakše spremi, a i dadne mi snagu i volju za rad i život. Dok se ne vratim kući, nikakvo mi jelo više ne treba. Eh, zato ja nisam htio da predvodim namaz. Da ga vama ne kvarim, a meni... Meni nek Bog upiše onako kako i u što on hoće." – Eto takav je, babo, bio naš Zule. Znam da nam je obojici bio drag. Mada mislim da su Bajru, onakvog kakav je bio, svi voljeli.

I tako se Bajro i ja ispričasmo. Nastranuja. Bogami, draže mi je bilo što eto i on priča tako lijepo o tebi i naglašava tvoje gospodске manire. Zna i on pa mi priča kako si ti u svom "Tempu", od strane šefova bio prepoznat kao pošten, i precizan pa su ti, iako nisi "imao škole", davali lakše i bolje plaćene poslove. Kaže bio si im kurir na gradilištima. Odnosio i donosio poštu do glavne uprave, kupovao gablece, kuhao "kave", čistio kancelarije, bio ključar za novoizgrađene, a ne useljene stanove. Kaže Bajro da je uloga tog nekakvog "ključara" bila zahvalna i profitabilna:

"Kad se nova stambena zgrada završi, a još nije sprovedena sva tehnička procedura, tada ljudi koji su dobili stanove u njoj veoma žele da vide svoj novi stan. Jedino ključar ima mogućnost da otvori svaki od njih i zato postaje "važna faca". Svi ga traže i mole da im učini tu uslugu, a nakon toga, onako veseli, malo ih je bilo koji ključara ne nagrade. A na

stotine je tu stanova bilo. Zatim, kad ode da šefovima kupi "gablec" – tu niko kusus ne traži. Jedo vrijeme je, na savskom nasipu, vodio evidenciju o "turama" privatnih kamiondžija, uh i to je pareli posao... Zavidio sam Mehi. Uglavnom bio je uz "glavonje". A kad si uz njih, moraš imati i više koristi. Pa da samo imaš po ljeti hladovinu i po zimi toplo radno mjesto, već i samo s tim si na dobitku." – Tako mi ispričao Bajro Zule.

Uh, babo! Razmišljam prije nego ću ovo sada napisati, bogme me nešto dobro uzdrma. Zabrinu me... Ispade da je sve ovdje pomrlo. Pa i ovih dvo-

jica što su mi još u glavi, a koji su mi govorili za tebe da si gospodin, i oni su umrli. Naš zet Himzo nije dočeka sedamdesetu. Umro je u šezdeset osmoj. Kao nekada davno neka kuga, tifus i druge velike zaraze, dvije hiljade i dvadesete kod nas je zavladała neka Korona. Svjetska zaraza, babo. Ne d'o bog da se ponovi, a dobro je što je nisi zapamtio. To ljudi padaju ko ljese. Umiru u bolnicama, ljekari nemaju pravog lijeka za tu bolest. A ljudi umiru li umiru. Ukopavamo ih u, hermetički zatvorenim, limenim sanducima. Bolest se pojavila,

a svjetski stručnjaci tek tada počeli izmišljati lijek protiv nje.

Ali, možda ti mene i ne slušaš. Vidim, zabo si oči u jednu tačku i razmišljaš o zetu. Eto i plačeš. Ja već manje plačem jer je to bilo prije četiri godine pa vrijeme čini svoje. A znam da si ga puno volio. Svi smo ga voljeli kao pravu svojat. I on je sve nas uvažavao i poštovao. I sada, kad se sjetim nekih detalja u vezi s njim – suza mi sama krene. Imali smo dobrog zeta. Bio je to ljudina. Tebe je i ti to znaš, veoma poštovao. Imao si kod njega visoku cijenu. Pa znaš da je o tome često pričao i pred tobom. Doduše kroz smiješak, ali meni i nama drugima je stvarno i sasvim ozbiljno pričao da te visoko cijenio. Cijenio te kao čovjeka koji govori biranim riječima, i koji se lijepo ophodi prema ljudima. Osim lične urednosti, zapažao je tvoje ponašanje u javnom prostoru, u vozu i željezničkoj stanici, u autobusu, na vašarima i narodnim veseljiima. Pričao je Himzo da:

“Punac kad nosi putnu torbu u ruci, on je nosi nekako – gospodski. Pored svega, moj punac je ispao kao razborit, kulturni i karakteran čovjek u jednoj, za mene i za njega, veoma delikatnoj situaciji. Naime, kada sam se naumio ženiti odlučio sam se da oženim ženu koja je odgajana pored takvog čovjeka. I nisam se pokajao, ali hoću da kažem nešto drugo: S obzirom da nisam bio u mogućnosti organizirati svadbu, odlučio sam i dogovorio se sa djevojkom da je ko-

bajagi “ukradem”. Ona bi mi pomogla u tom činu tako što bi, s prvom mrakom, kriomice izašla iz kuće, a ja bih po nju došao sa mojim najboljim drugom, a njezinim tečićem, da je povedem kod svojih. Tako je i bilo. Krađa je, te zimske večeri, išla po planu, ali samo do pola puta. Onako mladi, svih troje smo pretpostavljali šta bi se moglo dogoditi pa smo se uputili poprijeko, kroz bašče pune snijega. Negdje na pola puta, a mislili smo da smo dovoljno daleko odmakli, taman tamo gdje smo nas troje namjeravali da izađemo na pravu džadu on je iznenada bahnio pred nas. Moj drug se uplašio da ga dajdža ne otkrije pa je pobjegao glavom bez obzira, a ja sam, držeći curu za ruku, “hrabro” stao pred njega. Priznajem, u tom trenutku sam se osjećao puno zrelijim od moje tadašnje dvadeset i dvije. Usput da napomenem, ova što sam je čvrsto držao za ruku nije imala ni punih sedamnaest. Ali, bila je izraslija.

“Kud ste vi pošli?” – Obratio se oboma pa zatim posebno mojoj djevojci: “Jel’ se ti to udaješ kjeva?” – Govorio je punac ushićeno i ljutito, ali opet nekako kulturno. Takvo njegovo ponašanje me tada i ohrabrilo. Još je pitao da li je neko odvođa na silu ili je svjesna šta radi. Kada je od moje djevojke, hroz drhtav glas, dobio odgovor da on zna šta radi, zaplakao je i jedva izgovorio: “Sretno vam djeco.” – “Ne sjećam se da li mi je pružio ruku i je li je zagrljio kćerku. A i

kako bih se ičega sjećao kad sam bio sav izgubljen. Nije to mala stvar. Da je bio kakav zavrka, ponizio bi i mene i cijelu moju porodicu. A mogao ju je komotno oteti od mene i vratiti kući. Ja se ne bih s njim fizički natezao.”

Eto babo kako si na fin način zetu prvi put “pokazao zube”. Ovo, znaš da se šalim. Evo smješkam se. Nekako mi drago, dragi babo, kad ovako lijepo pričamo o lijepim temama. Pa jest, lijepo ti je kad pričamo kako ljudi hvale tebe. Zasad je tako mada: Nema isana da je baš svakom drag. Doduše, onaj ko se trudi da tako bude, taj neće dogurat daleko. Nije se rodio ko je svakome ugodio.–Šta je sad? Opet se joguniš. Ima još jedan koji je o tebi lijepo kazivao. Ali, prije nego ti kažem ko je: Stani! Stani da zajedno plaćemo. Moram i ja opet... Refko amidžin... I Refko je umro, babo. Doduše, on nije od Corone o kojoj sam ti pričao. On je umro – nako. Nešto ga boljelo u stomaku i s tim je umro. On je bio još mlađi. Napunio je samo šezdesetpetu. A nije prošla puna godina otkada je tamo kod vas ispratio strinu – svoju mater. Eto sada znaš da je i ona umrla. Ona je bila duže bolesna i pri kraju, nije mogla sve “sama sobom”. A znaš šta je često govorio Refko, tvoj bratić. Najprje ogrativši se da nema ni govora da on ne poštuje svoga oca ali:

“I amidži Mehmedu ima se šta za prigovoriti i nas dva ne slažemo se u nekim pogledima, ali ne može se negirati činjenica da je amidža, na-

spram mog babe – veliki gospodin. Kod njega nema ‘šuplje’ priče, a i veoma je kulturan.” – Eto tako su preda mnom o tebi govorili Refko i ostali koje sam spominjao. Ne sjećam se da mi je još neko od nas ovako direktno govorio o tebi iako mislim da je takvih bilo dosta. Jedino, da ne zaboravim, slično mi te davno hvalila jedna gospođa iz Boškovićeve ulice broj pet u Zagrebu, ali o tome ću ti pričat kasnije.

Vidiš babo, da svi ovi koji te nahvališe govore o nekom kasnijem periodu tvog života. O toj zagrebačkoj storiji oni govore. Ali ti znaš, a i ja pamtim, kad nije bilo sve tako. Kad nisi nosio kaput s peševima na “L” s dugmadima boje zlata i ostalu lijepu gospodsku garderobu sa zagrebačkog Hrelića. Sjećam se, doduše kao kroz maglu, ili su se to materine priče tako jako usadile u moje pamćenje pa djeluju kao stvarni doživljaj, sjećam se kada je u našoj kući vladala štedljiva, prikrivena i otrcana bijeda. Doduše nije se vidjelo blato, ali su se vidjele mrlje. Nije još bilo dronjaka i rupa, ali pogledali smo da se sve ubzo pretvori u trulež. Stolarski stol, veliki i mali svrdlovi, mengele, stružnica, nestajali su jedno za drugim. Odrekao si se tocila, punog podruma raznog alata, koša za žito i svih stvari i objekata koji obilježavaju dobrostojeću porodicu. Nosio si i ljeti i zimi kaput od grubog sivog sukna, smeđe vunene pantalone i krznenu šubaru na glavi. Imaju i slike iz tog perioda. Bio si mr-

šav pa su na tvom žilavom licu i oni žuti brkovi bili nekako izraženiji na ružno. Bucmasto lice s vojničke slike, sada se prekomjerno osušilo, čelo ti naborano, a čeljusti se već počele ocrtavati. Tada si iza sebe imao trideset i tri godine, troje djece, mršavu ženu nadničarku i kuću koju je ona naslijedila i to još uvijek nezvanično. Nije imala tapiju na nju. A radio si, nije da nisi radio. Nije bilo nafake. A i zarade slabe na tim povremenim poslovima pa se uz čašu "ljute" sve to brzo i potroši. Tek tada si nekako i dobio stalni posao u Tuzli. Krenulo je nabolje. Tada ste već kupili i prvu kravu. Za početak, uselio si je u podrum kuće, ali si uskoro napravio i lijepu štalu. Podigao si i nekakav potrošački kredit. Kupio si sebi novo odijelo i isti takav kaputić za mene. Pored novog džempera, dobio sam po prvi put i sako u mom životu. Lijepo si me nakitio. Stvarno, lijepo mi je pristajalo. Tek kasnija sam razumio s koliko emocionalne strasti je sve to i tebe činilo sretnim. Ti i tvoj "hranitelj" u istim odijelima... Mogu zamisliti... Meni desest, a tebi trideset i tri. Za tebe: Oba momci. Ne znam jesi li na potrošački kredit još nekome šta kupio. Ako jesi, neka i oni pričaju svoju priču. Što se mene tiče, odmah sam u školi, na samom početku četvrtog razreda, slikao se u toj novoj odjeći. Evo upravo držim u ruci i gledam tu staru fotografiju i opet ti se zahvaljujem. Izgledao sam toliko lijepo da sebe nisam prepoznao. Naime, kada

je čika fotograf donio slike u razred, bio sam među prvima koji ih je listao i prepoznavao djecu iz razreda. Nakon što sam naišao na svoju, rekao sam; ovaj nije iz našeg razreda. Na to su mi se svi nasmijali, naravno jer su vidjeli mene. Priznajem, nisam to podnio baš ugodno. Evo i sad pamtim te podsmijeh. A da sam bio druge naravi, mogao sam situaciju okrenuti u svoju korist. Uklopilo bi se kao zgodna šala. Nisam bio tada niti sam ikada, kao ni ti, postao dio te fele ljudi. Možda i nažalost.

A vidi opet sada i ovdje, vidi mog bezobrazluka... Sada te hvalim za naša odijela, a maloprije sam govorio da mi u tom uzrastu; nekako nisi više bio onaj Herkules. To je ta nezahvalnost i česta prilika da se ispadne već spominjani "zelenko". Međutim, sva bezobrazna djeca nađu opravdanja za sebe pa ću evo i ja: –Ta tvoja tuzlanska "epopeja", taj tvoj rad u Tuzli, učinio je stanje boljim ali je sve izgledalo nekako neuvjerljivo. Ta krava i štala te naša odijela, sve je izgledalo kao kratak bljesak, a ne trajna svjetlost. Tek s tvojim odlaskom u Zagreb, počeo si da postaješ "gospodin" o kojem su mi ljudi pričali. Mislim da si to i sam uvidio. Mi smo svakako uvidjeli jer te nismo viđali često, a ono kad bi te vidjeli u mjesec ili dva ... Bože!... Kako da završim misao, a da se babo ne naljuti? Bio si brate manje pijan i manje se svađao s materom. Što jest-jest.

Babo, svoji smo. Zato hajde molim te, makar sada saslušaj me kad sam se

već raspričao. Kada sve čuješ i povežeš, vidjet ćeš da ne mislim ništa loše. Zar se nije često događalo da nas dva istu stvar, kada već dođemo do nje, vidimo potpuno isto. Ali prije toga idemo različitim putevima. Različito "kontamo" pa dođe do nepotrebnog nesporazuma. Zato, molim te – saslušaj me. Ovdje pričam o jednom vremenu koje je na kraju, ipak bilo lijepo. Sve u svemu, kunem ti se u iskrenost, obezbijedio sa nam lijepo djetinjstvo. Konačno, mati i ti ste odgojili troje dobre i zdrave djece. Odgojili ste korisne članove društva. A što se tiče tvojih "izleta"... Pa i ti si bio mlad. Što si se "provodio", provodio si se do svoje tridesetpete. Ostatak života si samo radio i donosio. Kada smo stasali, i mi smo ti "uprli u dušu" pa bi, da mati nije rano umrla, doživio još ljepšu i spokojniju starost. Do tada si stalno bio u društvu koje je, nesporo imalo velikog uticaja na tebe i tvoje postupke. Ti i ja znamo i zašto. Nosio si teško breme uljeza – prizetka. "Udo" si se. Tako su te podbadali. Da ne kažem – podjevali oni s kojima si najčešće sjedio i "provodio" se. Doduše, i kada nisu bili direktni u tome, ti si mislio da je to – to. To je to breme uljeza. Nastranu to što si živio u ženinoj kući i koliko ste imali. Najteže si podnosio ono: Ne smije on od žene. Ponekad su se možda i šalili jer, svako muškarac "ponešto ne smije od žene." Na tebe je to uvijek djelovalo uznemirujuće. Zato si im se i "dokazivao". Nažalost, sve je bilo

na štetu i tvoju i svih nas u kući. Mati je uvijek znala da nisi uljez. I to ne iz strahopoštovanja nego iskrenog poštovanja prema tebi kao čovjeku i kao suprugu. Pored sebe si imao stvarno dobru, pametnu i karakternu jaku ženu. I evo sad se sjetih – ona tada sa svojih nepunih trideset nije imala ni majku, ni oca, ni brata. Imala je samo jednu sestru koja je bila puno, puno starija i daleko od nje. Nažalost, tvoja žena, osim tebe, nije imala nikoga ko bi je zaštitio. O tome ranije stvarno nisam razmišljao. Ali neje... Već smo pričali o tome da je ona još kao djevojka razumjela tvoj način dokazivanja muškosti samo silom. Razumno, i ona i svi koji su ti mislili dobro, znali su da ti u toj kući nisi ni sluga ni domazet. Nisi bio "crni gavran" i nikada ti kaput nije "visio na vratima". Zapravo ti u toj kući nikom i nisi bio zet. Bio si samo suprug i otac. I nisi se "udo" u tu kuću. Potičeš iz kuće uglednih domaćina i u njoj si se, kao svi ostali "normalni" mladići, oženio. Mislim nešto, možda bi ovo moje detaljisanje nekome drugom izgledalo i dosadno, ali ne mora nas taj ni slušati. Je l' tako, babo? Ti i ja pričamo o teškom periodu tvog života zbog psihološke drame koju si živio... A neopravdano. Nisi imao razloga za to. Možda nisi o tome razmišljao jer pazi: Oženio si se. Babo te oženio uz sve tadašnje ženidbene običaje. Zatim si se, nakon tri godine braka i s jednim djetetom, spletom okolnosti, iz roditeljske kuće prese-

lio u praznu kuću ženinih roditelja koji su umrli. Nikom se ti nisi svalio na teret. Preselili ste se. Učinili ste miradž. Možda bi ti, da su te umjestu uljez, zvali "miradžija" izgledalo manje podrugljivo. Šta je? Nešto se smješkaš. Nikad me nisi tako pažljivo slušao. Možda si tek sada razumio stvarno stanje u kojem si se nalazio. A ovo u vezi miradžije... Sjećaš li se da je izraz – miradžija u širokim narodnim masama, iz neznanja često korišten kao zamjena za riječ hidžra. Ti i ja znamo da je hidžra doslovno riječ koja znači – preseliti se. Dok riječ miradž takođe označava putovanje, ali je ono u konačnici posebno – božanstveno putovanje. Ali eto, očigledno da je naziv – miradžija, za zlonamjerne, bio uvredljiviji za tamo nekog uljeza. Zato su vas nazivali i tim imenom.

Kako god, lokalne narodne običaje je teško iskorijeniti. Tada, u kraju gdje smo živjeli, malo koji mladi bračni par se i inače teško odlučivao za samostalan život i odlazak izvan roditeljske kuće. Odlasci na "ženevinu" su bili još rjeđi. Većina tvojih tadašnjih jarana živjeli su u lošijim uvjetima i bili su siromašniji od tebe. Tako je. Ali oni nisu bili uljezi! Takav društveni status je na tebe djelovao poražavajuće. On, taj status je i bio glavni razlog za sve tvoje neloگیčne "manevre" iz perioda o kojem pričamo. Kao da si želio da nestane svega što je tvoja žena naslijedila od svojih pa da sve to ponovo nabavite.

Naravno, tada bi sve to bilo – vaše zajedničko. Tebi bi savjest bila, kao, čišća... I ne bi bio prvi jer, sjeti se, tvoj rođo Ahmet je birvaktile kad mu je žena zbog neke svađe nakratko "pobjegla" kod svojih, iznio iz sobička cijelu njezinu sejsanu. Sve je zapalio, a kad se ona ipak vratila otišli su u dućan i on je kupio sve isto, ali novo. Nastavili su zajednički život, ali je Ahmo od tada spavao "u svom-na svom"... Predrasude su, babo, nerijetko dovodile i do tragičnog završetka. Nema fajde čovjeku sa predrasudama dokazivati neopravdanost njegovih postupaka zbog predrasuda. I ti se nisi mogao osloboditi toga. Rekao sam ti već da si baš iz tog razloga "na doboš" stavio i stružnicu i stolarski hastal, i tocilo i svrdlove i koš za žito. Sve si prodao, ali napretka nisi vidio. Zatim, pravo da ti kažem babo: Bio sam dijete, ali sam jasno razabrao bol i tugu kada si poslije cjelodnevnog pijančenja došao kući sa, kao i ti poptim, Smajom. Došli ste da iz štale izvedeta našu, tada jedinu, kravu Rogu koju si mu, u pijanstvu prodao. Sjećam se borbe i dramatičnog majčinog pokušaja da vas spriječi u toj namjeri. Nije vas spriječila, ali smo imali još dramatičniju noć. Nisi dao muškog nama pa taman da kuća izgori. Smajo je predveče odveo kravu, a mati je nas, oko ponoći, odvela tvome ocu. Djedu smo se isplakali. Sreća pa ste sutradan, uz djedovu pomoć, poništili pazar. Roga je vraćena u našu štalu i u naša srca.

Kratko vrijeme iza toga, prodao si i malu junku. Možda je to bilo i u dogovoru sa majkom, ali je meni ispalo nekako iznenada pa sam se veoma rastužio. Junku sam dugo hranio i njegovao pa mi je postala ljubimica. Aljo mesar je tu "malu kravu" izveo iz štale i odmah joj na obližnjoj merajki, pred mojim očima, prerezao vrat. Ne krivim tebe, ali svejedno ja sedam godina poslije toga nisam jeo meso. Nisam mogao. Dobro sam zapamtio tu tešku traum.

Dragi babo. Trpi me još malo kad sam se ovako lijepo raspričao. Djeluješ mi sasvim smireno. Naravno da mi nije namjera, niti je moguće sjetiti se svega što je vezano za tvoj život od pelena do ćefina. Pričam ono što sam zapamtio ili čuo od matere. Žao mi je što si, a zbog nas je to bilo, radio teške poslove po Slavoniji i Vojvodini. Često za nisku nadnicu, a ponekad i za džebe jer si bivao i prevaren. Jedanput si, bez novca, pješke došao kući čak iz Podravske Slatine u Hrvatskoj. Prepješačio si pola Bačke u potrazi za kakvim-takvim poslom. Pa ipak, bez obzira na zaradu, nikada kući nisi došao praznih ruku. Evo su mi i sada pred očima oni licitarski kolači s ogledalcima i drugim ukrasima. Pa šećerna repa koju si donosio iz daleka e da bi je pekao u našoj peći praveći od nje slasne domaće bombone. Bili su to mali idilični porodični trenuci. Govorim ti: Između svega, bilo je dovoljno i sretnih perioda. Bez obzira na sve, a najprije zbog

velikog povjerenja u majku, kao najstarije djetete, uvijek sam imao i osjećao sigurnost, ljubav, prihvatanje i ohrabrivanje. I pored tvojih prijetnji razvodom, a činio si to tek u samoodbrani, bio sam uvjeren da o razvodu nikada nije bilo ni govora. Danas čestitam na plemenitosti i muškom i ženskom roditelju koji "izdrže" zadržati brak radi zajedničke djece. Dakle, nije sve bilo traumatično.

A onda si otišao na rad u Zagreb...

"Drugi dio života kod pametnog čovjeka sastoji se od oslobađanja od ludosti predrasuda i pogrešnih mišljenja koje je stekao u prvom dijelu života." Ovu dobru i mudru izreku sam od nekoga zapamtio.

Tvoj odlazak u Zagreb bio je velika prekretnica u tvom i u životima nas četvero. Sve izgleda kao da si ti baš tada ušao u fazu svog drugog dijela života kako se opisuje u spomenutoj mudroj izreci. Je li razlog tome što si napustio staro društvo pa uspostavio drugačiji životni ritam, da li veća zarada, da li... Uglavnom, sve se preokrenulo nabolje. U našu kuću se uselila ljubav, i porodični sklad. Ma daj baa... Što klimaš glavom?... Pusti to. Pa nećemo sad sitničariti. Teško je "uligurat" život pa da sve ide "k'o po loju". S obzirom kako je bilo, ovo sada je "mila majka". Čekaj ba, čuješ... Reći ću ja i to. Uvijek se nađe neko ko sprječava da se "sitno melje": Ja ti se u to doba već vrtim oko četrnaeste. U glavi mi nema ništa osim mušica. Puna je toga. Tako je izgledalo. I bilo

je. Stvarnost je tako očitovala. I ti i mati tražite od mene previše. Kao prvo, tjerate me da bolje učim u školi, a meni mrsko. Da donesem drva ili vode – meni mrsko, da čuvam kravu ili da joj donesem trave – mrsko mi. Da pripazim na brata i sestru – neću. Neću – to mi je bila prva riječ kao odgovor na svaki vaš zahtjev. I tako dalje...

Govoreći o sebi kao nevaljalom dječaku i o onome što se događalo kasnije, nešto mi naumpade: Isplati se, babo djeci pružiti ljubav, baš onda kada je ne zaslužuju. Kasnije u životu, takvi postupci visoko podignu cijenu roditelja u očima potomaka. U našem slučaju ti si možda baš zbog toga – gospodin, moj babo. Roditelj je prvi učitelj djeteta i to je ogromna odgovornost. Ali ta odgovornost može na kraju donijeti mnogostruke nagrade. Jeste li ih vi ikada dobili? Mati se jednom prilikom javno pohvalila da jeste...

Ti si u mojim "magarećim" godinama kupio mi bicikl. Za našu kuću to je bila velika investicija. Pazi! Nisi ga kupio sebi pa ono, nek se i dijete posluži s njim. Ti ga nisi koristio niti si ikada poželio da naučiš voziti bicikl. Kupio si ga baš meni i bio sam jedno od rijetke djece koje je imalo, neograničeno, vlastiti bicikl. I to znaš kada. One godine kada sam ti po drugi puta krenuo u šesti razred. Umjesto kazne – nagrada. Babo! To nije običan gest, potez, čin... To je moralni poduhvat. Etički projekt i

čin čudoređa. Za tebe je to bio "normalan" postupak, a za mene škola morala i moralna zadaća. "Ko tebe kamenom, ti njega hljebom." To mora imati cijenu. A nije bilo samo to. Istog ljeta si dodatno plaćao Zarfinom sinu da me podučava matematiku i spremi za popravni ispit. I tu si se istrošio, a na kraju ja ipak nisam prošao. Nisam položio ispit, ali evo ovo je prva prilika da ti i ja popričamo na tu temu. Tada o tome nismo ništa razgovarali. Bio si mudar jer majka te je sigurno i na vrijeme o svemu izvijestila. Ali da te podsjetim. Onog dana kada mi je saopšteno da ću ponavljati razred, sa mnom u školi je bila i mati. Ne zna se ko je od nas dvoje bio žalosniji. Pognute glave smo napustili čaršijsku školu. Kao da smo se skrivali od pogleda ljudi. Prašnjavim putem smo pješačili do sela i nismo progovorili ni jednu riječ. Hodali smo razdvojeno. Jednom stranom puta ona, a drugom ja. Ona je i plakala. Ja nisam, ali sam razmišljao i zakleo se da, bez obzira koliko dugo se budem još školovao – nikada neću ponavljati razred. I nisam. Možda ovo nisi znao: Ja zbog stida nisam mogao ni htio da nastavim školovanje u istoj školi. Zbog toga sam odmah prešao u drugu školu i u sasvim novu sredinu. Da se našalim: I ja sam, kao i ti, morao promijeniti društvo. Nego, kad već govorimo o mojim krupnim greškama i tvojim reagovanjima, imam potrebu da ti nešto čestitam: Ne znam Da li se sjećaš, ali nisi mo-

gao to ne zapamtiti jer, bilo je previše glupo.

Jednom prilikom, nakon tvog dužeg boravka kod kuće, u nedjeljnim večernjim satima si se spremao na put. Mati te je ispraćala do ispred kuće, a ja nisam htio ni izaći iz sobe. Spremao sam se da, dok ti budeš prolazio pored prozora, glasnim povicima i raznim krikovima "demonstriram" radost zbog tvog odlaska i što do tvog narednog dolaska neću imati tako "opasnog" tutora. Bit ću slobodan "kao ptica". S majkom ću lahko jer, nje se manje bijim, a nema tebe i nema me kome "kazati". Tako je bilo i evo cijeli život nosim u sebi tu ponižavajuću glupost. I o tome nikada nismo pričali, a šteta jer bih ti već tada čestitao na roditeljskoj

mudrosti. Neko drugi bi se vratio u kuću i, možda dobro izudarao takvo dijete. Ti si možda radije odbačio plakanje. Doduše, i jest bilo za plakanja. Halali ako možeš jer bilo je još mojih gluposti. Bogme, imam se čega stidjeti... Znaš kako je bilo s onom violinom što je napravio rođo Rešid? Jednom prilikom, uveo me je u njihovu kuhinju, koja je bila i neka vrsta radione, i pokazao mi. Stavio ju je pod bradu, povukao s gudačicom nekoliko poteza po "telefonskim" žicama i, pošto je u mojim očima vidio očaranost pitao:

- Ho'š kupiti? Pet banki je.

- Može li šta jeftinije? Pitao sam-i zamislio se kujući plan kako da od vas "izmudrim" pare. Da je bar uskoro slijedila neka proslava-teferić, Nova

godina, Bajram ili neki drugi praznik kada ste vanredni džeparac davali. Mislio sam da bi od dobivenih para nešto "ujmio" za te "ćemane"?... Ili, da je makar proljeće, pa da zaradim berući puževe. Ali, znao sam da ćeš ti uskoro doći iz Zagreba i, uz ostalo, donijeti i platu. Rešo, kao da je pročitao moje misli te doda još jednu rečenicu:

- Ne mere jeftinije. Treba to, bolan, napraviti. Vidi je! U tebe otac radi u Zagrebu. Nije to njemu skupo.

Obavijestio sam mater o Rešidovoj ponudi i "popravljao" se, postajao sam poslušniji. Da budem dobar. Makar dok ti ne dođeš pa da ti me mati pohvali.

Kada si došao i vidio Rešidovu skalameriju od otesane daščice nalik na gornju violinsku dasku, s "kobilicom" napravljenom od "klijepeta", četiri grube žice od telefonskog kabla i gudalo nalik na luk od strijele napregnut s nekoliko dlaka od konjskog repa, nisi odobrio kupovinu. Pobijesnio sam i postao, vidio si – nepodnošljiv, lud. Činio sam sve da pokažem kako se ne radujem što si došao kući, da vas oboje mrzim, ucjenjivao vas i činio slične postupke za koje se zaslužuju dobre batine. Ali, to već znaš.

Nekako, nakon dan-dva, kada ste već mislili da me prošlo ludilo, spremali se da, iza akšama, odete na sijelo kod tetke. Nas troje djece niste planirali povesti. Računali ste da ću ja, kao najstariji, preuzeti ulogu "dobrog

domaćina" za tih tri-četiri sata vašeg odsustvovanja iz kuće. Mislili ste da je to, kao i ranije, normalna stvar. Ali vraga... Pojavio se onaj "zelenko" iz tvog sina. Iz mene. Vidim, babo pažljivo me slušaš, ali samo slušaš... Daj ba, makar malo se osmijehni. Odobri mi priču. Nisi zar i sada ljut zbog sinovog "nastupa" od prije pedesetak ili koliko već godina. Ali da nastavim.

Taman kada ste izlazili iz kuće i davali mi posljednje upute kako da se ponašamo, ja sam, sjećaš li se Boga ti, cinički progovorio:

- Ja neću ostati kod djece. – I počeo da se koprcam i bacam po sobi.

S obzirom da sam vam i ranije znao priređivati takve scene, malo ste mi priprijetili i napustili kuću. Ali sada; ja se nisam šalio. Krenuo sam za vama. Doduše, držao sam se na odstojanju, ali pratio sam vas do kraja naše avlije. Tu sam stao i počeo da vas dozivam. Urlao sam i jako narušavao akšamski smiraj u našoj mahali. Ti si se vratio, odveo me u kuću i malo primirio. Čim si se ponovo udaljio iz avlije ja sam nastavio galamiti s kućnog praga. Kako sam zamišljao da se vi više udaljavate toliko sam i pojačavao s urlikanjem. Vikao sam koliko mi je to dječjački glas dozvoljavao. Nisam više znao ni šta sve da vičem pa sam počeo dozivati i drugove iz komšiluka.

- Fadileeeee, Muhamedeeeeee, Hasibeeee. Haj'te meni. Ne smijem biti sam sa djecom kod ku-

ćeeee. Baaaboooo. Vraaatite seeeee. Kuuupite mi violiiinu.

Bili ste, tako mi je mati pričala, stigli do na kraj naše mahale, a čuli ste moj glas. Ko zna šta vam je ova ondašnja budala mogla još prirediti. Naravno, bilo vas je stid i što uznemiravam komšiluk. Dalje niste smjeli. Vratili ste se oboje i... Ne nisi me tukao. To je taj – gospodin, moj babo... Samo si gledao u mene i, vjerovatno, pitao se: Je li to što vam činim – marifetluk ili imate budalasto dijete. Dali ste mi pet banki i sve je bilo riješeno. Mir je zavladao u kući, s malim kašnjenjem otišli ste kod tetke, moj brat i sestra su ubrzo zaspali, a ja sam dugo razmišljao o svojoj prvoj violini i jedva čekao da prođe noć. Eto.

Pa ovo je veoma ružna priča. Ne mogu vjerovati da sam bio takav. Sad vidim babo; bio sam gori od svojih dječaka. Hvala ti što si me trpio na takav – očinski način.

Narednog jutra sam rano, tiho se izvukao iz kuće i, trčeći otišao na vrata kod Rešidovih roditelja. Vratio sam se s "violinom" na kojoj nisam "gudio" ni cijela tri dana. Žice su popucale, na gudalu su se pokidale strune, drveni šarafi poispadali, a i za tih dva-tri dana "sviranja", nikada nisam "zagudio" onako lijepo kako mi se činilo kada je to radio Rešid.

Nepovratno je otišlo pet "velikih" banki za koje si mogao kupit nešto mnogo korisnije. Doduše, odmah si rekao da violina ne vrijedi ništa no: Dječija pamet je ograničena, ali

glupost nije. Jesi li ikada primijetio da se pokušavam iskupiti, da žalim što sam vam priredio "cirkus" i, na kraju, uzalud bacio novac. Ha? Znači, nisam se kajao... Nije se vidjelo... E 'ebi ga. Po Božijim propisima veliki grijesi se okajavaju tamo kod vas na tom drugom svijetu. Za gluposti nije ništa rečeno, ali bi ih trebalo kažnjavati odmah i svakako, prije smrti.

Zaista, koliko god da ti je bilo teško, činio si sve da me uvedeš u "suru". Čekao si da porastem i "ovako" i "onako". Kada sam završio osmi razred, imao sam šesnaest godina. Po mom tadašnjem rezonu, naravno – "nisi znao sve" i "nisi bio najjači i najhrabriji". Ja sam ponešto kao "znao" bolje i više od tebe. Još uvijek je iz mene govorio onaj "zelenko". Našao si za mene nekog jednostavnijeg "dječjeg" posla za koji mi je plaćeno. Znaš ono kod tvog šefa Šimata ili kako se već zvao. Dobar je bio i poštovao te je. Kako sam radio dobro sam i prošao. Zaradio sam lijepih para. Kada su one "legle", provodao si me kroz velegradske ulice, robne kuće i manje, a naspram naših, opet velike prodavnice. Trgovao sam i kupio novu odjeću, a opet je nešto novca ostalo za knjige. Osim toga, a i o tome nikada nismo pričali, s tim boravkom kod tebe doživio sam još poneko iskustvo. Kao prvo i manje važno, zapamtio sam da sam samostalno i hrabro po prvi put koristio gradski prevoz i, raspitujući se, došao pravo u tvoju sobu. Inače, dogovor je bio da te

čekam na kolodvoru. Opet sam prekršio sporazum jer si me tamo tražio, nasikirao se, pa nisi imao potrebu ni želju da mi čestitaš na “podvigu”. A ja sam namjerno izbjegao to sačekivanje i krenuo u “avanturističko” putovanje “trajvanima” i autobusima. (Autobuse sam već viđao i znao im pravi naziv.) Htio sam da ti se dokažem. Da te impresioniram. Da vidiš da i ja “nešto znam”. Drčio sam se.

Kao drugo, treći dan boravka u vašim nastambama primijetio sam da tri tvoja sobna druga, poslije redovnog posla, idu u neku večernju školu. Kada sm se raspitao o čemu se radi, pitao sam te onako malo bezobraznim i savjetodavnim tonom: Zašto babo i ti nisi upisao se sa njima? Tvoj odgovor je bio sljedeći: “Ma nije to neka škola. Ako završe, bit će rukovaoci malih građevinskih mašina. To su ti one “žabe”, kompresori, agregati, pumpe za vodu i slično. Nisu to neki mašinisti. Tada sam ušao u raspravu s tobom, a bolje da nisam. (Ko god želi da nešto nauči taj nađe način za to, a ko ne želi on nađe opravdanje). Doduše nekima je formalno obrazovanje pružilo samo dobar život, dok je samostalno obrazovanje mnogima donijelo bogatstvo. Ironično sam se složio s tvojim mišljenjem i rekao ti da i ako se ne ide u školu, može se dobit neko zvanje. Eto ti imaš zvanje “betonirac”. I to je neko zvanje, ali si za njega umjesto diplome dobio čizme. I stalno radiš u čizmama. Zato kažem: Bolje da nisam

ušao u raspravu. Ipak, shvatio sam da stvarno nikada nisi volio školu ni školovanje. Naročito nakon što si mi pričao kad su vas ono poslije “onog” rata, tjerali na školovanje. Tebe su odveli u Hrasnicu kod Sarajeva da učiš zanat pa ti i takvi pobjegli kući. Kasnije, niko vas nije ni tražio. Ko je ostao tamo, nije više radio teške i jednostavne poslove. Ali, nikada čovjek nije sam... Ne postoji insan od kojega se ne može ništa naučiti. Dakle babo, ovaj “zelenko” ti je i tada malo “mudrovao”. Hvala što si me trpio.

A onda sam te doživio na jedan sasvim drugačiji, uzvišeniji način. Nemoj se ljutiti ja sam tada vidio, a naročito vjerovao da je mati bila ljepša od tebe. Izvini. Ako sam te s ovim šta povrijedio, da više ne pričam. Sačekaj da završim misao. Šta god ja mislio o tvom izgledu – sav sam na tebe. A ima li neko da o sebi ne misli najbolje i najljepše. Prema tome nećemo sada o muškoj ljepoti. Naročito kad se radi o svidanju. Naime oduvijek je bilo da su čestite žene muškarca gledale ušima, a ne očima. One bolje kontrolišu svoje strasti. Druga priča je vrijeme kada si došao u veliki grad. Ali ima ono vrijeme do tvoje tridesetpete. Brate, nisi držao do sebe. Ali već smo pričali o tome pa da ne ponavljam. Nekako, kao da ti nije bilo važno da se “dotjeruješ”. Ili si smatrao da nemaš kome... Druge žene te nisu zanimale, a smatrao si da te tvoja voljela te bi ti zbog toga oprostila čak i poniže-

nje. Ili je pak muška strast utihnula brže od ženske ljepote. Ali daj da nastavim priču... Dakle, mislio sam da ti je žena bila ljepša od tebe. Koliko si je volio, znam da si i ti mislio isto. Ali ja sam išao i dalje. Ponekada sam razmišljao da ti je dobro došlo što si nju izabrao za ženu, ali da je i ne zaslužuješ. Uh! Opet krupne riječi... Ali oba smo u zrelim godinama, sačekaj, ne uzimaj ovo zdravo za gotovo. Valjda smo se naučili razgovarati bez neugodnih rasprava. Bio si pun hirova, a ona ih je trpila. Na kraju, ispade da te trpila isto kao i ti mene. Morali ste. I to, svako na svoj način. Ona radi djece, a ti radi djeteta. Nisi me se mogao osloboditi pa si čekao "bolje dane". Što se tiče vas, bilo je dana kada sam pomišljao da će mati napustiti i tebe i nas. Zanimljivo, nisam mislio da će nekuda pobjeći, skloniti se. Kako? Kome? Kuda bi pobjegla od svoje kuće. Mislio sam samo da bi sebi mogla učiniti nešto po zlu. Ali nije. Vjerovatno je uvijek mislila da je tada, taj dan najgore pa se nadala boljem jer goreg od najgoreg nema, ne može biti. Za tebe sam mislio da si grub i da ništa ne znaš ono; "oko žena". Da nisi neki šarmer. Ali tada si me oduševio. Usebi sam ti se začudio. Nisam te takvoga poznavao. Evo i kako: Svakog dana si, onim mladim ženama što su čistile prostor, dobacivao neke, kako da kažem – "muško-ženske" riječi koje su im, barem po reakciji, bile ugodne. Bila su to nekako kulturna, gradska,

gospodska dobacivanja. Činila su mi se previše "sofiscitirana" za glavu tadašnjeg mog babe... Opet si mi postao "Herkules". Nije Bogami da sad nešto laskam, ali si stvarno bio "na nivou". Čuo sam tada i neke druge muškarce kako im se "nabacuju", ali je to bilo ružnije, "seljačkije". Takva udvaranja sam čuo i kod kuće, na selu. Tvoje asocijacije su bile baš "osvajačke". Znaš babo, ne znam da li je i u tvom djetinjstvu bilo isto, ali mi djeca smo tada svašta, čak i "što nije za djecu" čuli i vidjeli. Čuli smo u mahali, a ponešto i u kući. No to su bile teme za priču samo između nas-drugara. Ovo tvoje oko tih žena, stvarno me je zanimalo. Nek mi mati halali, ali navijao sam za tebe kao muškarca. Do nje ova priča nikada ne bi i nije došla.

Naravno da su prethodna saznanja veoma utjecala na moj opšti stav prema tebi. Kad smo već kod toga, evo sjetih se još jednog slučaja u kojem si bio moj "veliki" babo. Mislim da smo prije pedeset godina razgovarali o tome, ali evo da "utvrdimo gradivo". Neće ti bit mrsko da se podsjetiš na lijepu priču o tebi. Kada sam došao iz vojske, bezbeli da nisam više bio za "lindohanjenje". Trebalo je da radim. Da neđem stalno zaposlenje. Moji iz kluba gdje sam trenirao obećavali su neko zaposlenje u "domovini", ali je to išlo nekako sporo. Naročito je to sporo bilo za tebe, jer sam ti bio na trošku. I to kakvom trošku... Povećanom. Manja glava-manja glavobolja – veća

glava-veća glavobolja. Imao si i vanredni trošak. Plaćao si mi prevoz na svakodnevne treninge, a i hrana za sportiste je skuplja. Ušuškao sam se bio u svemu tome jer, bilo mi je fino. Nije mi puno falilo. Ali jeste tebi. I šutio si do proljeća. Do onog dana kada smo obojica čuli na radiju kako neko nekome čestita zaposlenje. Podrugljivo si opsovao zaposlenje i s puno ironije kritikovao čestitara. Nisi mu opravdavao čestitku:

“Šteta je da mladi ljudi rade. Mladići treba da spavaju do podne, popodne da se dotjeruju za večernje izlaske, a navečer da “ganjaju” cure. I tako u krug. Oni nemaju vremena za koristan rad.” – Tako i na takav način si to rekao, a meni je sve postalo jasno pa rekoh: Traži sebi posao čovječe. I kao da naredih: Za poslom! Nema više čekanja!–Sljedeći mjesec, zamolio sam te da se raspitaš kod “svojih” u preduzeću, ima li posla za mene i moju struku. Odmah si javio da ima i neka dođem. Mati mi je dala novac za “podvoz” i još malo onako, “za puta”. Krenuo sam, kupio voznu kartu i brzo potrošio one pare “za puta”. Stigao sam na dogovorenu adresu (ti si tad bio na terenu) i odmah počeo s formalnostima oko zasnivanja radnog odnosa. Neočekivano, trebalo je da platim neke troškove, a ja “go k’o lipić”. Nemam ni “žutu banku”... Kud ću, šta ću?... Opet preko babinih leđa. Rekoh; da probam. Čuj ovo. Pazi, sada ti dolaziš na “scenu”. Ti i ja znamo, ali možda nas neko prisluškuje pa da po-

jasnimo: Boškovićeve ulica na broju pet, u Zagrebu, nalazi se na uglu s ulicom Petrinjska. Odatle, Petrinjskom na dvjestotinjak metara izlazi se na Jukićevu koja baš tu počinje ili završava, a otvara se široki prostor tadašnjeg Trga republike. Mjesto stoljetnog centra- velikog Zagreba. U spomenutoj Boškovićevoj ulici na broju pet je velika zgrada u kojoj je smještena uprava tvog preduzeća. Uđem u zgradu i pitam; poznaje li neko mog babu. Vrludajući od vrata do vrata, naidoh na divnu gospođu koja te poznaje jer si navodno, godinama donosio poštu sa raznih gradilišta. Kažem gospođi da sam tvoj i odmah joj sapoštih zbog čega sam u Zagrebu te u kakvom sam problemu.–Nemam dovoljno novca–rekao sam joj stidljivo. Nakon što me pažljivo saslušala, evo šta je kazala: “Po izgledu, vidi se da si njegov, a on je dobar i pošten čovjek. Ako je istinita ona narodna da – iver ne pada daleko od klade – ja ću ti povjerovati.” Dala mi je svoj lični novac, a ja sam ga odmah uplatio za ljekarsko uvjerenje.

Znaš šta babo... Poslije ove i ovakve priče, trebao bih svaki put ustati iz poštovanja prema tebi. Pričam kako si mi i koliko bio važan. Za mene, bio si poznatiji u velikom gradu nego u našem selu. Kakvi li su čisti tragovi ostajali iza prljave čizme betonirca... Uh, da je ovo mati doživjela. Radi tebe. Ah, pa da: Vidjela je i ona dosta toga. Odvodio si i nju u Zagreb. Onako, turistički. Znaš po čemu se

sjećam toga. Po tome što je za taj put pozajmila haljinu od strine Hane. Ponijela ju je u torbi pa obukla tek tamo negdje u vagonском toaletu. Sramota bilo da je obuče kod kuće, a sramota bilo i da se tebi u Zagrebu pojavi u dimijama. Tako je bilo. Ali da ne zaboravim da ti kažem još i ovo: Kada sam otišao od te gospođe i završio procedure, počeo sam da radim, ali daleko od tebe jer je, sada već naša zajednička, firma bila mnogoljudna. Ne znajući ništa, i tamo me prepoznao jedan "tvoj" čovjek. Nekakav Troha, stariji službenik. Bio je sekretar. Uticajna osoba. Tebe je dobro poznao, a mene je za četiri godine zajedničkog "službovanja", stalno podržavao i "gurao" kroz profesionalnu i političku karijeru. Znači, opet ti. Gospodin – moj babo. Tvojom zaslugom sam bio privilegovan. Ponosio sam se sjajnim tragovima "čojstva" koje si ostavljao za sobom...

Nego, vidim da kroz ovaj naš razgovor rastem, nižu mi se godine. Stigao sam do dvadesetdruge i trebalo bi da prestanem sa glupostima. Vrijeme je bilo da konačno "sazrijem". Ne mogu nikako da ti ovo ne kažem jer mi je, kasnije istinski bilo žao. Žalio sam i tebe i sebe. Tebe zbog odricanja radi mene, a sebe zbog ondašnje onakve pameti. Još mi je više žao sada kad znam i kunem ti se: Babo! Ništa nisam radio iz pohlepe. Boga mi. Jednostavno, mislio sam da – babo uvijek može sve. Nisam razmišljao ni znao da ti je teško. Kako

hoćeš, a molim te vjeruj mi: I sada, dok ovo pričam, meni je teško. I da je naš život ovdje stao – sebe bih smatrao bezvrijednom nulom od čovjeka. Ovako, bilo je zajedničkog života i nakon tih godina pa sam se trudio da uzvratim. Jesam li i koliko uzvratio – ti znaeš. Svakako ne mogu zaboraviti tvoj trud, pažnju i ljubav koju si mi pružao za vrijeme mog boravka u vojsci. Svaki mjesec, baš svaki mjesec kad bi kod tebe bila plata, dolazio si prvo kod mene pa onda kući. Evo sad ćeš se nasmijati...– Kakav sam bio, čudi me da ti nekada nisam rekao da ne moraš ni dolaziti. Moga bi novac poslati i poštom. Sada, dok ovo pričam, vidim da – "nije sve u parama". Dakle, od tvoje, odvajao si za moju "platu" i lično si je donosio kao solidan mjesečni džeparac svom vojniku. Nije to mala stvar. Ako je lahko, e pa hajde da nađemo još nekog oca koji je kod svoga vojnika odlazio svakog mjeseca. Teško brate. A kao zahvalnost, ovaj sin ti je za kraj svoga vojskovanja priredio financijski bankrot. "Izmuzao" sam te do kraja. – Bilo zimsko doba pa je trebalo kupiti puno civilne odjeće. Od kape do dugih gaća, čizama i dugog kaputa. I još sve to da se kroji i šije – po mjeri. Skuplje. Ti pošalješ, a ja: Fali, pošalji još. I tako, dva-tri puta. Cijela jedna tvoja mjesečna zarada nije bila dostatna za moje luksuziranje. Kao da ćete dočekati generala. Tek kasnijim boravkom kod kuće saznao sam s koliko muke i poniženja si našao ne-

koga da ti pozajmi taj novac. Da sam imao pameti, moglo je biti i drugačije. Srećom babo, sve se ipak događalo navrijeme. Do dvadeset i neke. Ostavljeno mi je dovoljno vremena za kajanje. A iskreno pokajanje je najčešće prethodnica čestitosti. Ono donosi promjene u načinu razmišljanja. Čovjek počinje da uviđa nove, drugačije slike o sebi i svijetu u kojem živi. Greške iz prošlosti često mu postaju putokaz u budućnosti. Nakon svega mislim: Kuća u kojoj smo živjeli bila je mala, ali su njeni prozori gledali na veliki svijet. Slažeš li se?

Što se tiče mog kajanja – nisam baš "lio krokodilske suze". Ne smatram ni da se pokajanje mjeri količinom suza. A da sam promijenio način razmišljanja – to jesam. Nekako, pri samom podsjećanju na neke ranije nedolične postupke, bude me stid. Ali stid sam po sebi, smatram, nije dovoljno motivirajući. Žaljenje kao način izražavanja emocija, ima jaču moć. Evo kako i zašto to znam; ali pritom ću se malo i našaliti. Ti si u Zagreb otišao ono – trbuhom za kruhom. Ja, tvoj sin sam nakon dvadeset godina, otišao u Zagreb – trbuhom za babom. Tako je ispalo i to je ta mala šala. Mada, kada sad promatram značenje i poruku te rečenice – to je sasvim ozbiljna priča s porukama i posljedicama. Ali pustimo sada to. Dakle, i ja sam zbog posla pošao u veliki grad. Radili smo sasvim razdvojeno i s različitim obavezama pa nam se i termini putovanja kao i do-

lasci našoj kući, nisu poklapali. Ipak, dogodilo nam se jedno zajedničko noćno putovanje koje nikada nisam zaboravio. Bilo je vruće, sparno, neudobno, zamorno i–ponižavajuće za sve putnike u prenatrpanom vagonu u kojem se jedva moglo pomicati. Oba smo stajali. Ja na jednom, a ti na drugom kraju krcatog hodnika. Kao da smo obojica željeli da tu bespomoćnost nekako razudimo i umanjimo. Da ne bude sva na jednoj "kamari". (Kasnije sam čuo da su tako transportirali logoraše.) Nije me zanimalo ni ko su ni odakle su ni kako se osjećaju ostali putnici. Njih kao da nisam ni vidio. Razmišljao sam samo o nama dvojici. Doduše babo, više sam razmišljao o tebi. Kao da me je bilo stid što smo se zajedno "dobrovoljno" našli na tom ponižavajućem mjestu. Meni je bilo prvi put, a tebi... Ti si sve prethodne godine putovao s vozom. Je li uvijek bilo ovako?... Ooo kako je bila teška kora hljeba koju si nam donosio... Nikada se u moju dušu nije slilo toliko sjete. Prvo pokajanje sam izrazio za onu noć kada te mati ispraćala iz kuće, a ja nisam htio izaći ni iz sobe. Spremao sam se da, dok budeš prolazio pored prozora, glasnim povicima, cikom, vriskom i raznim krikovima "demonstriram" radost zbog tvog odlaska i što do tvog narednog dolaska neću imati tako "opasnog" tutora. Bit ću slobodan "kao ptica". S materom ću lahko jer, nje se manje bijim, a nema tebe i nema me kome "kazati". A te večeri tebe je

očekivala besana paklena noć makar slična ovoj našoj. Čekalo te je najprije dva sata pješačenja do prve stanice. Zatim kratko putovanje vozom pa presijedanje u drugi i nastavak ovako ponižavajućeg putovanja do samog jutra. Iz voza si praktično "uskakao" u radno odijelo... A ja tada tako... Zatim mi je naumpao naš davni jutarnji susret na Lugovima. Bilo je stvarno rano jutro. Mati i ja smo sa grupom nadničara krenuli u selo preko rijeke. Trebalo je da ženjemo pšenicu. Znači, bio je mjesec juli. Tada su noći vruće i sparne, a ti si opet putovao cijelu "onakvu" noć. Niko prije toga nije znao ko će kuda ići, a dogodio se naš susret. Došao si nam iz Zagreba. Na njivskoj stazi smo se kratko pitali za zdravlje i svako je nastavio tamo gdje je pošao. Hej tugo moja... Da je sad!? Stotinu nadnica bi ti žena otkazala i s tobom upravila putem kući. A tada... Evo stvarno ću opet zaplakati. Tako mladi, željni jedno drugoga... Hiljade priča je vrvalo iz oboje. Stotine tema za razgovor. K tome još, došao si samo na tri dana, a jedan zajednički je tako izvršio. Tužno, tužno, tužno. U onom "našem" krcatom vagonu sjetio sam se i tvojih dolazaka s posla još ono iz Tuzle. Sjetio sam se mizernih šufetica i natron papira od ostataka vreće za cement. S njim si prekrivao tu, namjesto čarapa, krpu na nogama prije nego ih ranim jutrom uguraš u gumenu rudarsku čizmu. Kada tek predmrak dođeš kući i mati ti po-

maže da s umornih nogu svučesh te čizme, onaj papir od vlage pokidan i pretvoren u sitne komadiće pa se, kao slavljeničke konfete, raspe svud okolo tebe. Tada mi je to izgledalo možda i zabavno, a kasnije – poslije onog putovanja – sve sam drugačije gledao i vidio. Naumpalo mi je i ono kad si kod Bege jedanput, a kod Ibri Uje dvaput u sezoni, po cijele dane za džaba "gazio lijepanj" te ih s tim "podmitio" da te uvrste u grupu i povedu na rad po vojvođanskim poljima. Zar nije bilo ponižavajuće. Ali svi su, ili makar velika većina njih imali takav tretman kod tih poduzetnika. Prije toga, tuma-rao si, s nekoliko svojih komšija, po slavonskim i vojvođanskim selima i gradovima. Uglavnom ste tražili posao u Poljoprivrednim zadrugama i šumskim gazdinstvima. Niste bili pismeni niti kakvi zanatlije pa ste i mogli i znali raditi samo jednostavne i teške fizičke poslove. Žalosni su bili svi ti tvoji pohodi u potrazi za poslom. Slabo odjeven, ljeti i zimi radio si kod raznih domaćina i u zadrugama. Uglavnom, sezonske radove i brinući o stoci, čisteći štale, kopajući, sijajući drva, berući i uskladištavajući poljoprivredne proizvode te radeći druge fizičke poslove. Spavali ste u sijenu na tavanima štala ili bukvalno u štalama, pored stoke. Zimi, na radu u šumi, spavali ste u privremenim barakama "sklepanim" od daske. Zapamtio sam sva ta tvoja

iskustva. Eto s tako zarađenim novcem si hranio sve nas.

Čini mi se babo, da sam u noći tog našeg putovanja, "porastao" više nego za prethodnih dvadeset i koju godinu. Kao da sam tek tada ostavio djetinjstvo iza sebe. Čitav naš dotadašnji zajednički život protutnjao je kroz moju glavu za nekoliko sati putovanja u prenatrpanom vagonu. Je li se to primijetilo na meni? Osjećam da jeste pa makar kao opomena. Kad već spomenuh riječ opomena, ima još jedna pa da te podsjetim: Sjećaš li se našeg susreta u onoj vojnoj bazi između Zagreba i Siska? Bila je to prva moja jesen u zajedničkoj firmi. Tek što sam savladao obuku i osamostalio se za rad na stroju, rekoše mi: Teren!. Trebalo je nešto hitno na jedan dan u toj bazi. Ranom zorom utovariše mašinu na kamion, a mene u kamion i pravac – Bušovec. Istovarili me na komadić blatnjave krčevine u sred šume. Pokazali šta treba da radim i odoše. Bilo je baš jesenje "mokro" jutro. Prije nego sam zavirio u onu vašu malu drvenu baraku koja vam je služila za presvlačenje i zaklon od kiše, vjeruj mi, nisam nikako očekivao da ću sresti tebe. Obojica smo se baš iznenadili tom susretu. Naravno, nikada ti nisam to rekao, ali sam se i tada nečemu već oima iznenadio. Opet sam se jako rastužio. Navrla su mi u glavu sva ona burna podsjećanja s našeg putovanja u natrpanom vagonu. Iako je već bilo sve drugačije i prilično daleko od

onog "teškog perioda", to jutro i taj susret su me neodoljivo podsjetili na to. Imali ste neku građevinsku intervenciju u bazi i bilo je baš – vanredno stanje. Babo! Ponovo sam vidio šuferrice u tvojim čizmama. Vidio sam kako s eksera na zidu skidaš mokru radnu odjeću i navlačiš je na sebe. U njoj, tako mokroj, odradio si još jedan radni dan. Tada sam se sjetio i one večernje škole koju su birvaktile pohađala tvoja tri sobna druga. Tu sam zastao, malo se ljutnuo pa brzo ponovo kročio u stvarnost trenutka. Svaki komentar bi pokvario naš razgovor. Na umu mi je samo jedna misao: Koliko li sam tvojih tako zarađenih, "blatnjavih" para, potrošio neopravdano... Da li sam dovoljno uzvratilo?... Ali o tome smo već pričali.

Babo, ja računam da sam tada, s ovim iskrenim pokajanjima "prešaltao" u svoje zrelije doba. Možda nesporazumi i nisu isključivo negativni, ako se iz njih izvuče dobra pouka i iznađe mirno rješenje. Mislim da sam u to doba počeo da razmišljam o budućnosti. Postao sam bolji sin. Ali ne i puno pametniji. Poslije svega ovoga, još jedanput sam "došao tobe". Znaš šta babo... Vidim i osjećam da me nikad do sada nisi slušao s više strpljenja. Eto i smjehuljiš se. Šta? Nisam dobro čuo. Šta reče?... Ahaaa. Zato se ti i smješkaš. Veliš – pretjerujem. Previše za nečim žalim – je li? Ostario pa opametnio. Shvatio da, izgleda, mladost i postoji da bi smo činili glupost, a starost da žalimo

zbog njih. Pa dobro... Uhhh... I jesam se raspričao. Kao "navijen" sam. Potpuno si upravu, babo. Ali molim te de čuj još samo ovo. Nekako, kao da razgovaramo poslednji put pa ne želim ostati nedorečen. Znaš li kada sam zadnji puta shvatio da, konačno, moram "odraštati"? I da tada nisi postupio onako kako si postupio, nikada me ne bi mogao uvjeriti da se nismo potpuno i u svemu jednako angažirali i sikirali prilikom izgradnje naše nove kuće. Bio sam u to ubijeđen pa smo se oko toga znali čak i sporječkati. Halali babo. Ma, ned'o Bog da sam umro mlad. Nikada ne bih saznao zašto su mala djeca-glavobolja, a velika djeca-srcobolja... Prerastao, pa nisam bio za "prutića", a ukor nisam razumio. Čudim se sebi. Međutim, nikad nije kasno. Shvatio sam da je konačno formiranje karaktera, ipak samo u našim rukama. Evo zašto: Kada smo, poslije naše, počeli da gradimo drugu, moju kuću, nisam te puno konsultirao. A i što bih kad sam kobajagi "sve znao". Nismo se zbog toga ni udaljili pa si pomagao kako i koliko god si mogao. Ja sam više odsustvovao, ali si ti stalno bio na gradilištu i, kao domaćin, bio na usluzi majstorima. Međutim, kako je gradnja odmicala gradilište je postajalo sve neurednije i zapuštenije, materijal nije stizao na vrijeme itd. Počeo sam da ti se čudim... Znam da je kod tebe, gdje god da si radio, uvijek bilo sve cakum-pakum. Kao kod svakog gospodina. Gledao sam taj haos,

a ti ništa... Haos nikada nisi podnosio, a sad-ni be... Znači, trpio si "školujući" ono dijete u meni. Jer, kada sam se "uključio" i pitao te u vezi s neredom, odgovorio si k'o iz topa, a ipak sasvim smireno: "Nisi mi rekao šta gdje da ostavljam. Nisi mi ništa zapovijedio. Ovo sad je samo tvoje." – Opet si trijumfirao. Nadmudrio si me i još nečemu naučio.

- U se i u svoje kljuse, čovječe!.. Trideset ti je. Preuzmi odgovornost. Vrijeme ti je jer si i sam postao nečiji supermen i Herkules. Ima neko ko misli da si, sada ti, najjači, najveći, najhrabriji... Tako sam izgovorio sebi u njedra. A kasnije, vidio si babo da je djelovalo. Poentirao si za desetku. Svaka ti čast. Izveo si to veoma mudro. Preuzeo sam odgovornost i, na zajedničku radost, krupnim koracima krenuo naprijed. Vidim, opet se nešto smješkaš. Zezaš me. Nemoj tako. Pa hvalio sam i tebe... Zar nismo bili uspješni... Nego, znaš li šta još razmišljam? Mislim da sam ti baš tada, konačno sišao s grbače. Prestao sam da ti budem takmac u znanju. Nestalo je rivalstva i konfrontacije između nas. Konačno – upoznali smo se. S druge strane, i ja sam počeo da živim za druge. Kažu da baš tada i počinje ljudska zrelost. Kod mene je to bilo očigledno.

I tako... Tebe su stizale godine, a mene zrelost. Najstarija djeca u porodici imaju i privilegije i odgovornost. Najviše dobijaju, ali se od njih više i traži. U emotivnom smislu, ta djeca

rastu pored mladih i neiskusnih roditelja pa neke nelagodne porodične situacije dijele na troje, umjesto na dvoje. Možda o ovome nisi razmišljao. Zbog mladosti, neiskusni roditelji ponekad slabo procijene težinu bremena odgovornosti kod djeteta. Kako god, starino moja, ako ti ova uzreka nije ružna – više je bilo sretnih godina. Čuo sam da starost i nije tako loša stvar. Jest doduše da: I rođena djeca gledaju kako da te skinu s pozornice, ali se potrude da ti nađu lijepo mjesto u gledalištu. Po meni, kada si se našao na tom njestu – postao si mjera za dobrotu. I opet kao najbolji i nezaobilazni učitelj. Moram da ti ispričam i ovo. Brzo ću ja. Priča je u tvoju korist. Čut ćeš o čemu se radi. Čuj šta će bit' od onog tvoga sina "pametnjakovića". Dobar čovo se izvuče od njega. – Eto te gledaš me i samo što nisi "prokin'o". Misliš da šepRTLjam... Ne šepRTLjam, Boga mi. Ovo što ću reći, sasvim ozbiljno mislim: Pronašao sam sebe u grijehu, ali sam doživio emotivni zaokret prema babi.

Ti si durao svoje zadnje zagrebačke godine. Bio si pred zasluženom mirovinom. Kući si odlazio tek mjesečno na nekoliko dana. Ja sam bio u prilici da svaki dan budem i u Zagrebu i u našem selu. Nakratko, ali bio sam. S tobom sam se viđao, a kući sam "jurio". Ti znaš o čemu govorim. U našu kuću sam ulazio nekome kao herkules i supermen. Moj bivši supermen je ostajao na

periferiji mog horizonta. Dođem u našu kuću kod "svojih", a "tvoji" me pitaju za te... Vidi moja draga mati da ja "jurim" ka svojoj ženi i djetetu. Pita me: Jesam li bio kod tebe, jesam li te vidio... Vidi mati da "svaka ptica svome jatu leti". Teže – priteže. Čini joj se kao da napuštam njezino okri-lje. Kao da postajemo manje "svoji". Priznajem, trebalo mi je vremena da ugledam ono što je mati već vidjela. Hvala Bogu – ugledao sam. Stvarno; čovjek se uči dok je živ. Opet sam se sjetio onog našeg noćnog putovanja vozom i svega što mi je te večeri protutnjalo kroz glavu. Razmišljao sam o tebi. Pitao sam se da šta bi ti uradio da si na mom mjestu... Po svim prethodnim poznatim postupcima – bio bi na mojoj strani. – Imaš li komentar na ovu priču, babo? Jesam li te raznježio? Eto zašto i od kada smo nas dvojica "učvrstili" porodični odnos. Znaš, brate, da je od onda uvijek bilo sve "potaman". Postali smo prisniji. Teške teme i nepotrebne diskusije su ostale iza nas. Našli smo načina da uplovimo u potpuno mirnu porodičnu luku. Pritom, sad znam: Ti se ništa nisi mijenjao jer je roditeljstvo trajna briga i ono ne prestaje s odrastanjem djece. Bez obzira na neke teške godine i siromaštvo, sad vidiš da si nam ostavio veliko bogatstvo. Naslijedili smo ogromna prostranstva – čojstva. Nadam se da ćemo ga i proslijediti.

Dakle, što se tiče nas dvojice: Sve je bilo do mene. Urazumio sam se tek

kada sam i sam postao otac. Baš kao u izreci iz prve rečenice u ovom mom kazivanju. A ne bih znao ni vjerovao da sve ovo nisam, praveći sliku, "porredao" na papir. I u ovom slučaju; slika govori više od riječi.

Ne sjećam se da sam, ovo što pričam o ranom djetinjstvu zapamtio onako, sve u detalje. Pričam kako sam zapamtio. Moja mlađa sestra i još mlađi brat ne znaju o tome ništa. Meni je mati, kad sam još malo porastao, pričala svašta jer sam je zapitkivao. Ne vjerujem da je i njima jer o ružnim stvarima ne treba ponavljati priču. Bilo mi je onda osam-devet godina. Tebe o tome, znaš i sam, nikada nisam pitao. A i što bih te pitao. Kako god je bilo, toga se dobro sjećam, nama ništa nije falilo. Volio si nas djecu i to se podrazumijeva, ali ja sam pored tebe naučio kako se vole muž i žena. Naučio sam jer moju mater niko nije volio kao ti. Ti si joj sve više, kako i treba da bude, postajao zaštitnik i snaga žene koja te je čuvala, pazila, poštovala i voljela. Mada, nikada nije sve savršeno jer ljudi smo. Ponekad se ljutimo i galamimo, ali i saburimo. Ja sam joj čitao tvoja pisma koja si slao iz dalekog svijeta, a njezine odgovore na njih ja sam ti pisao. Svako, ama baš svako tvoje pismo započinjao si sa:—"Evo sada moja draga Ajiša, prvo da te pitam kako si ti i kako su nam djeca...". I ti si u njezinim pismima prvo morao pročitati, jer je tako pisalo, ono:—"Evo sada moj dragi Mehmede...?—Mati je tako

diktirala, a ja pisao doslovce svaku njenu izgovorenu riječ. Otac si mi, ali kad sam već počeo da pričam neću da šeptrljam. Ljubav prema meni si pokazivao najviše kad bi ono bio pod "gasom". Naročito kada bi poslije dužeg vremena došao kući. Ne sjećam se da si me nekada trijezan pomilovao, a naročito zagrlio i poljubio. A sve si mi, kao i svima nama, kupovao. Nikada nisi dolazio bez poklona. I to kakvih poklona... Bio si u tome čudnovat. Kao da si skrivao tu veliku ljubav. Sestru i brata si milovao često. I tepao si im. Lijepe nadimke si im izmišljao. Doduše, oni su ti došli kasnije, kada si već bio zreliji, odgovorniji. Mene si milovao samo popit. Dodeš kasno pa me nađeš pospanog i onda, kada me počneš dugo milovati i ljubiti pa me brate cijelog ubališ... Ha? Ili su to bile suze, dragi babo! Pa suze su to kvasile i tvoje i moje lice. Sada, evo kunem ti se Bogom, sada prvi put shvatam i čvrsto se sjećam da si ti u onim trenucima plakao. Plakao si od sreće znači, babo. I stalno, najčešće, tih godina si u izlivima ljubavi prema meni, izgovarao dvije riječi:—"Hranitelju moj... Ti si moj hranitelj..." Uhhh! Bogami babo, ovo me pomjeri s mjesta. Nekako mi lijepo i, kunem se, suzim što sada u ovom času ne mogu da te zagrlim. Da ti se zahvalim što si me toliko volio. Šteta što ovaj osjećaj nisam doživio tada pa da ga, sretan, cijelog života nosim u sebi. Ali evo, od ovog trenutka sam sretniji zbog toga i s tim ću živjeti do kraja.

Doduše, sad vidim, ovo ima veze s onom tvojom izjavom tri dana prije nego ćeš preseliti na taj tamo svijet. Znaš ono kad sam cijelu noć dežurao pored tebe bolesnog i bio ti na usluzi pa ujutro došla sestra da me zamenjenim rekoh šaleći se: – Eto ti sada tvoja Fadila. Sa njom ćeš imati šta da razgovaraš jer je i najviše voliš. A usebu pomislih: Da Bog da da svako ima i žensko dijete.

“Pa i najvolim.” – Reče ti i nastavi: – “Ona me ne prisijeca.”

Nisam te, u prvi mah razumio, ali sam brzo i uz sestrinu pomoć skontao i po prvi puta shvatio zašto se ti i ja nismo “mogli”. Zašto su u našim razgovorima često sijevale varnice. Zato što sam te ponekad “presijecao” u priči. Vodio s tobom dijalog i o nekim stvarima imao stav.

Bio si nekako osorljiv i nisi mi baš dozvoljavao da ti nešto protivriječim. Inekako u razgovorima koji su se ticali porodice i svega što ona podrazumijeva, ali nisi mi dozvoljavao da imam svoj stav i o ratu u, recimo, Vijetnamu. Lahko se naljutiš, zakreneš glavu, staviš obje šake na potiljak, zagledaš se uprazno, pa pušeš kroz nos jako, a ja sam kroz to puhanje uvijek “slušao” galamu. Sjećaš se, ovo je bilo tek nakon mog odrastanja, a ranije, dok sam bio dijete – ja sam se tebe bojao. A to nije bilo dobro. Zbog toga sam i presjekao sjekirom onaj nov opanak kad sam ti se požalio da mi je otpala toka na njemu, a ti se namrštio i rekao mi da; presiječem

i opanak. Odmah sam te poslušao i iza toga je nastupila drama. Ali nećemo sad o tome. Mati je govorila da ti teško pada svako podsjećanje na taj događaj. S druge strane, i ja kao žrtva, sa svojim sazrijevanjem i “rekonstrukcijom” događaja, čvrsto sam na stajalištu da si se duboko pokajao i koristio svaku priliku da se iskupiš zbog učinjenog. Nego rekoh; bilo me te strah babo i zato kažem da mi je žao što nisam na vrijeme razumio ono kad si me “balio” suzama. Žao, jer je to nerazumijevanje ostavilo snažne posljedice na naš međusobni odnos i na moje djetinjstvo. Uh! Kud krenuh u ovu priču. Zvuči sumorno i stvarno zamara. Osim toga, neko bi mogao zaključiti da smo nas dva imali loš porodični odnos. Naprotiv, i pored različitosti u “midama”, ipak smo bili ono – otac i sin. No nema veze. Nego, da nastavim o onome što sam započeo, o onom što se dogodilo onog jutra kad smo sestra i ja vršili “primopredaju” tebe:

Šaleći se, nakon još nekoliko razmijenjenih rečenica utroje, sestra ti se obrati: – “Pa voliš ti babo i njega. Jel’ tako?” – A ti ćeš, to svakako nikada neću zaboraviti: – “Ja šta neg’ volim. On je jedino dijete koje liči na mene.” – Pritom, zurio si u mene s bolesničkog kreveta. S puno sjete u očima, dugo si zurio u me. I u mene je tada navrla sjeta. Zurio si tako, kao da si želio da me se nagledaš. Možda si poželio i da me zagriješ i pomiluješ, izljubiš i opet “ubališ” suzama kao onda kada sam

imao osam-devet godina. Da mi još makar jednom rekneš: Hranitelju moj...

Babo... Između ova dva događaja stao je čitav naš zajednički život. Unutar toga je samo malo manje od šesdeset godina. Nažalost, ni ti ni ja nismo ih shvatili na vrijeme. Ili sam, ipak samo ja kriv. Svejedno, za sad ću ostaviti pero. Da se oporavim...

Da znaš, Fatihu je najlakše proučiti i ona zbog toga meni izgleda nekako "pojeftino" u slučajevima i načinima na koje se mi "ovamo" podsjećamo na vas "tamo". Slušaš li me? Evo mene ponovo, babo. Vratila mi se snaga. Stabilan sam. Poslije onog razgovora, taj čin učenja Fatihe ne bi me, kako rekoh – oporavio. One noći sam

uzeo jednu knjižicu, znaš da sam uz rat imao puno toga i dijelio sam ih narodu. Ma znaš, onu knjižicu u kojoj je sura Jasin s prevodom na naš jezik. Bilo je iza pola noći. Abdestio sam se i pročitao sam, da ne kažem proučio, tu suru. Namijenio sam je i "poslao" tebi i materi. Sutradan sam otišao na mezarluke. Prvo do tvog mezara. A znaš li gdje smo te ukopali? Gore lijevo pri samom vrhu mezarja. Na onoj maloj zaravni. Mezar smo ti obilježili s dva bijela nišana. Tako si i zapovijedio. Uredno su postavljeni, ali onako kako su na vrh mezarja, na mjestu gdje uzbrdica prelazi u zaravan–izgledaju nekako povišoki, viši od ostalih. I rahmetli Refko je to primijetio pa mi je jednom prili-

kom rekao da ga tvoja dva nišana još više podsjećaju na tebe živog i tvoju visinu. Kad već spomenuh Refku, da te obavijestim; i on je ukopan u istom mezarju. Eh, zaboravio sam ti reći da je naš zet ukopan u Ljubljani gdje je i živio. Tako rekli sestra i djeca. Ali da se vratim na priču. Naime, nakon što ste vi popunili čitavu onu njivu s vašim "vječnim kućama", osnovano je novo mezarje tamo iza brda i nagnuto prema zapadu. Čini mi se, da nisu prošle ni dvije godine iza tebe, i u njega smo počeli ukopavati umrle džematlije. Ali poneki iz tvoje generacije živih, a oni su bili jedini koji su se tada realno nadali smrti, oni su se nećkali da ih se tamo ukopa. Htjeli su biti bliže svojim, a nekima je staro mezarje bilo ljepše, osunčanije... Manje ih je bilo strah da tu ostanu sami u kaburu nego u onoj "zabiti" u blizini šume. Tako su govorili. Neki od njihovih nasljednika su uvažili taj njihov "strah" pa je dokupljeno još malo zemljišta uz stare mezarluke. Tu se između ostalih našlo mjesta i za strinu, a kasnije i za njezinog Refku. Još samo da ti kažem da sam poslije obilaska tvog mezara otišao i do materinog. Nakon što sam joj proučio fatihu, tiho smo porazgovarali. Rekao sam joj i zašto sam baš taj dan došao da vas obidem. Ne znam je li me dobro čula, ali sve sam joj ispričao.

–Ne znam draga moja mati, tako sam te oduvijek oslovljavao, znaš li da je babo preselio tamo kod tebe. Ako se još niste vidjeli – čekaj. Naći će te on

sigurno.–Eto to sam joj prvo rekao. Kazao sam joj da si svih dvadesetčetiri i po godine bez nje, živio sa njom i za nju. Nikada nisi ni pokušao da je nadoknadiš ili zamijeniš sa nekom drugom ženom. Znao si, a tako i govorio, da za nju zamjene nema. Prvo sam joj ispričao ono što sam smatrarao da bi najradije htjela da čuje. Začudila se da su toliko vremena izdržale one njezine haljine koje si joj birvaktile donio iz daleke Libije. Za bluzu kratkicu s uzvodima i šamiju s kerama, manje se ibretila. Dimije, kao poklon od tebe su joj, izgleda, bile važnije. Je li tako? Ali ti šutiš. Razmišljaš pa se zamislio. A vidjelo se da sam majku razveselio. Kazao sam joj da si poslije nje mijenjao sobe u kući, ali je uz tebe obavezno morao biti onaj vaš starinski ormar visokog sjaja. U njemu smo, babo, poslije tebe i pronašli "haljinku" koju sam spominjao materi. Ja za to nisam znao. To ti je bila trajna uspomena na nju. Čuvao si ih na posebnom mjestu. . Između njih je bio i sapun s mirisom ruže. Isto kao što ga je i ona držala. Možda je i sapun ona ostavila... Kad spomenuh sobe, a zna mati nas, rekao sam joj da si i u mojoj kući imao onu zasebnu svoju sobu. Poznavajući tebe, malo se breknula kada sam joj kazao da si nekoliko godina svake hefte makar po jednu noć spavao u njoj, a onda si prestao da to činiš. Na to, mati kao da mi prošapta: Čudim se da je i toliko. On najvoli kod svoje kuće.–Zatim, ispričao sam joj da si otprilike

pola godine prije preseljenje imao nekih zdravstvenih problema i bila ti je neophodna tuđa pomoć, pa si jedva izdurao da u toj sobi provedeš petnaestak dana kraj mene. Tada, kao da čuh, pita mati: Šta ga je boljelo? Jel' mog'o sobom? – Odmah sam joj rekao da smo nas dvojica, čim je zatrebalo, lahko upoznali i benove na tajnim mjestima naših tijela. – Pa šta je sad? Što trepćeš kopcima? Istinu sam joj rekao. Ti si moje tijelo upoznao kad sam bio mali, a ja tvoje kad si ostario. Kako je kome kada ustrebalo... Znaš da ni moj brat nije imao problema oko toga. Nisi zar zaboravio da smo te obojica brijali, kupali i njegovali kad si, ono, bio potpuno vezan za bolesnički krevet. To si možda i bio zaboravio, ali kad nam se pridružila i sestra, tvoja jedinica, siguran sam da dobro pamtiš svaki sahat njezinog boravka pokraj tebe.

Ne znam babo jesi li ti išta slutio o preseljenju jer, iako si bio onako bolestan, oči su ti se znale zacaklit kao u najvećeg sretnika. Možda si se tako i osjećao. Poslije dugo vremena tvojih troje djeca i ti, bili ste stalno na okupu. Možda ti je tada naša mati i manje falila. Kompenzirao si sa nama. Haa? Ništa ne odgovaraš. Kao da toneš u neku tugu. Tako mi izgledaš... Samo da znaš, mati nam se zahvalila što smo tako složno bili tebi na usluzi. Znade i to da su tvoji problemi sa zdravljem nastali nakon one povrede koju ljekari, zbog

godina koje si "naredao", nisu smjeli da saniraju.

A sada babo, ne bih ja bio ja ako makar na kraju nešto ne zabrljam. Mada, ovo što ću ti reći, mislim da nije "brljanje". Ti si se sa mnom uvijek šalio i šalu prihvatao samo "službeno". A ja, pa makar ti bilo i krivo, šali i imaginaciju volim i 'vako' i 'nako'. Ko se šali – zlo ne misli. Znam da te nerviraju i ovako duge digresije. Eto te, samo što nisi drekn'o: Reci! Kaži već jedanput. Ne okolišaj. – Ne znam babo, žao bi mi bilo da ti učinim šta nažao, ali sam uvjeren da ovdje nema ništa što je uvredljivo. Uostalom, to je stvar između tebe i tvoje žene, a ja samo prenosim ono što mi se učinilo da sam čuo i vidio. – Kada sam rekao materi da si, radi obavljanja hadža, posjetio Ćabu i da si sada Hadžija, nakratko je između nas zavládala šutnja. Zatim mi se učini da onaj mezar malo poskoči. Zatrese se zemljica na njemu. Nu tebe sad... Znao sam. Stani babo. – Nisam rekao da sam vidio već da mi se učinilo. Možda i nije. Pa može bit', čovjeku se svašta može da prićini. Iskreno, pomislio sam da se mati grohotom nasmijala i izgovorila: Ja šta bii od onakve barabe. On da mi bude hadžija... Neka njemu Allah ukabuli hadž, a vama draga djeco hvala što ste ga otpremili na taj blagoslovljeni put. – Nemoj joj zamjerit. Mlada je umrla pa su joj sjećanja na tebe iz mlađih dana prevagnula. Kakav si tada bio, ni po čemu se nije dalo naslutiti da

bi mogao postati hadžija. A znaš li šta je meni, u svemu ovome ostalo najdraže, a to i jeste bio glavni razlog što sam prihvatio rizik da ću te možda naljutiti, ako rekнем. Ponovo sam vidio poznati majčin široki osmijeh... I onaj zlatni zub joj je još u glavi. Bljesnuo je kao prvi puta kada ga je svojevremeno, kao modni detalj stavila u svoju "laloku". Babo!... Vidio sam majku kako se grohotom smije. Sjećaš li se da je, ah huda, taj nama poznat široki osmijeh bila ostavila po strani. Skoro cijelu jednu godinu pred preseljenje, njoj nikako nije bilo do smijeha. Za razliku od tebe, to i sam znaš, prije preseljenja s ovog svijeta, mati je trpila velike bolove. Da nije i mene nasmijala, propitao bih je još ponešto o njenom takvom komentaru vezanom za tebe – hadžiju. Nažalost, nije nam se dalo. Ma sve je to uredu babo. Nije žena otuda mogla vidjeti da si se ti poslije nje, više posvetio vjeri i, što bi rekao naš narod, "pomustafio se". Možda nije mjesto za to, a evo opet osjećam da ćeš me prekoriti što "pametujem". I ti i ja jasno znamo šta znači ovo – pomustafio se. Međutim, mislim da to nema veza s imenom Mustafa. Prije da je izvorno značenje ovog posvećivanja vjeri – pomushafio se. Što bi značilo da se često "druži" s mushafom. Puno uči iz Kur'ana.

Ali nejse... I ja sam godinama čudio se zašto nešt tamo "smrди k'o vlaški sir". Tako sam mislio dok nisam saznao za poznati-vlaški sir.

Nego, bi mi drago ovo s materinim osmijehom. Nešto me razveseli. A da si vidio, i tebe bi. Šta znam babo... Meni ovo ni po čemu nije izgledalo neozbiljno pa nisam nikako mogao da ti ne ispričam. Njoj sam pričao, ali evo sada i tebi govorim: Mi nismo razumjeli jesi li ti išta znao ona zadnja dva dana koje si proveo sa nama. Iznenada si ušutio. Ispod kapaka koje si tada zaklopio, suze su i kapale i lile. Kako kad. Niko od nas nije razumio da si nas čuo ili osjećao i da si, zbog nečega, svjesno plakao. Fino si disao. Ne baš ono 'plitko' pa da bi nas to navelo na slutnju. A onda smo, zadnjeg tvog popodneva s nama, primijetili da se ispod tvojih nožnih noktiju, stvara neko bjelilo. Slična boja je tada krenula i uz obje noge, a navečer su ti pobijelili nokti i na rukama. Tada si usporio i s disanjem. Brat i ja smo sve to gledali no nismo komentirali. Pogledi su nam bili dovoljni da se razumijemo. Bila je hladna, duga decembarska noć. Oko jedan sat iza ponoći, vidim brat zaronio glavu u onaj vaš ormar i, kao, nešto slaže. Trači vrijeme zapošljavajući svoj mozak. Ja, na otvorenim vratima između tebe i brata u drugoj prostoriji. Nekako, izbjegavam da budem "muštulukdžija". Da mi je da obojica zajedno sve vidimo. Teško nam da "guknemo" ono – to je to.

Neće on, neću ni ja. Vjerujemo, ali ono kao svako za sebe dok se baš ne "obejani" naša prešutna slutnja. Kada već ni po čemu nisam mogao

znati da li još dišeš, nagnuo sam se nad tebe s uhom ispod nosa. Bilo je potpuno tiho... Ni dašak se nije čuo. Halali mi babo, blago sam ruku spustio na tvoje grudi da probam osjetiti srce. To kao da je istisnulo iz tebe još ono malo zraka koje tijelo nije imalo snage da izbací. Možda je upravo to bila svima nama poznata – duša. Ponovo sam pogledao u brata, a on je nekako i upitno i potvrdno klimnuo glavom. Potvrdio je ono što je vidio u mom pogledu. Uglavnom – razumjeli smo se. Sjeli smo pokraj tebe i sačekali rano jutro da bi smo tada o tome obavijestili i ostale. Sutradan smo obojica pomagali hodži pri tvom posljednjem kupanju. Obukli smo te u bjelinu i tako lijepo nakićenog otpremili u susret našoj majci. Ako se Sudnji dan ne dogodi ranije, čekajte nas jer ćemo sigurno doći i mi. Isto sam rekao i majci.

Nisam joj čuo jecaje, a mislim da smo zajedno plakali. Najbolje mjesto za plakanje i jeste pred majkom... Pohvalila me je kao i obično mada: Jedino majčina ljubav se ne mora ni zaslužiti. Majka uvijek voli i pohvaljuje. I znaš šta mi je još rekla: Da si, prije nego sam ja počeo da išta pamtim, bio sasvim drugi čovjek. Da si me stalno držao u krilu, igrao se sa mnom i čak, pravio mi razne igračke. Nisi prestajao da mi tepaš i miluješ me. Tako je bilo do onog "slučaja" s opankom. Poslije toga si se potpuno promijenio prema meni. Čuo sam da mi je baš tako rekla i dodala: Kao da te

je bilo stid. Tražio si načina da izraziš pokajanje. Da popraviš grešku koja te smarala. –Tako sam čuo međutim, znaš ti nju: Lukava i uvijek oprezna. Možda je mislila promišljeno, dvaput. Malo za sebe i više za svoje dijete... Rasčistila je moje dileme. Kako god, znam da joj je od obojice sve halal. Je li tako? Reći ću ti i ovo: Nije se ništa promijenila. Ista mi je kao i prije tri-deset i četiri godine. Ell-fatiha.

POGOVOR ZA PRIČU "GOSPODIN – MOJ BABO"

Odrastanje je neizostavan dio života svakog pojedinca. Ako "učimo dok smo živi", da li i odrastamo cijelog života. U svakom slučaju, vijek "odrastanja" je individualan i on se razlikuje od pojedinca do pojedinca. Poznato je da djeca uče promatrajući roditelje i tako izgrađuju svoje ponašanje, prvenstveno prema njima, a zatim i prema okruženju izvan porodice. Ovu dužu priču sam ispričao kao socijalnu temu s fokusom na roditeljstvo i odrastanje. Više na odrastanje, a posebna motivacija mi je bio odnos; otac-sin. Donekle sam tražio i odgovore na neka lična pitanja. Počeo sam od toga, kakav sam ja otac (a svakako mislim da sam dobar) i drugo, kakav je bio moj otac, a "logično" (mislio sam da on nikako nije bio dobar kao ja). Je li mi otac služio kao uzor i model za izražavanje emocija, kroz prenošenje vještina i obzira i koliko je njegov odnos prema meni uticao na oblikovanje vlastitog

muškog identiteta. Je li odnos otac-sin ključan za emocionalni i svaki drugi razvoj sina. Tu sam zastao, zamislio se i odlučio da "raspravim" temu: Kakav sam bio kao sin i kada sam "odrastao".

Kakav i koliki je bio utjecaj oca na moje odrastanje s obzirom da je ono složen proces transformacije od djetinjstva do odrasle dobi. Koliki utjecaj na odrastanje ima socijalni status porodice i oca lično. Veza oca i sina nerijetko uključuje i dozu rivalstva. Ali taj odnos evoluirao. On zahtijeva prilagodbu obojice. Ko se u mom slučaju, više prilagođavao?...

Da nisam "obrađivao" ovu temu, mogao sam i umrijeti u zabludi da je za sve nesporazume bio kriv babo. To je moj odgovor. Konflikti nisu nužno negativni ako dovode do pozitivnih promjena i mirnog rješenja. I njih je bilo, ali s odrastanjem su postali zanemarivi. I ja sam se počeo prilagođavati. Iz priče se vidi da sam upravo tada osjetio (ili shvatio) da otac ima povjerenje u mene. Naš odnos je postao ugodniji jer smo obojica poštovali međusobne granice. Taj odnos bi bio i dinamičniji da nisam (možda i neopravdano) makar ponekad, očekivao očeva pitanja savjetodavne naravi. Za sina bi to bilo još jedno priznanje. Priznanje da je i njegov udio u odgovornostima unutar porodice bio vidljiv. Kroz cijelu ovu priču, otac i sin se vole, ali ne uspijevaju izraziti tu ljubav koju oni stalno iznova moraju

da dokazuju. Svjedok sam (a vidi se i kroz naraciju) da se iza očeve ljutnje najčešće krije tuga za svojim djetetom. Ljubav i razumijevanje nastaju onog trena kada sin prepozna da njegov otac osjeća upravo tugu. Dječak iz ove priče je to prepoznao kada je i sam postao otac.

Ali: Kada sam ja odrastao? Jesam li sazrijevao onako kako se to objašnjava u stoljetnim narodnim i, čini se, univerzalnim izrekama na tu temu. Te izreke su:

- Kad mi je bilo sedam godina, mislio sam: moj je otac najpametniji čovjek na svijetu.

- Kad mi je bilo četrnaest godina, rekao sam prvi put: ni moj otac ne zna sve.

- Kad mi je bilo dvadeset godina, rekao sam ocu pred svim ukućanima: ti si, oče, ostario, ja to znam bolje od tebe.

- Kad mi je bilo trideset godina, uvidio sam da ni ja ne znam sve.

- Kad mi je bilo četrdeset godina, uvidio sam da otac ipak zna više od mene.

Odgovor sam pronašao kroz analizu sjećanja na djetinjstvo i odrastanje. Kakvo je ono bilo: Djeca koja nikada nisu čula riječi: "ne", "nema", "ne može", često u odrasloj dobi očekuju momentalne rezultate i nagradu bez obzira na trud koji su uložili. U takvim situacijama, sukob s okolinom je neminovan i traje dugo, a kod nekih do kraja.

Senahid Kahrmanović